

Teoretické přístupy ke studiu města

Luděk Sýkora

Předkládaný příspěvek si klade za cíl seznámit čtenáře s vývojem i současným stavem znalostí o organismu města a jeho vnitřní struktury. Teoretické přístupy, které se konstituovaly v průběhu vývoje studia měst, lze pro zjednodušení rozdělit do čtyř základních směrů: sociálně-ekologického, neoklasického, institucionálního a politicko-ekonomického. Každý z těchto dílčích přístupů vychází z odlišné teorie společnosti: ekologie člověka, neoklasické ekonomie, weberiánské sociologie a historického materialismu. Rozdíly mezi jednotlivými přístupy se vyznačují zdůrazňováním odlišných aspektů, kladením si různých otázek i rozdílnou interpretací a vysvětlováním zjištěných faktů. Těžko hodnotit, který z uvedených přístupů je nejspecifičtější či nejodlišnější. Významný rozdíl lze spatřovat mezi přístupy sociálně-ekologickým a neoklasickým, jejichž těžiště spočívá v hledání rovnovážných podmínek a sociální harmonie, a institucionálním a politicko-ekonomickým přístupem, které se soustřeďují na sociální nerovnosti a z nich vyplývající společenské konflikty. Vznik každého z těchto přístupů byl ovlivněn určitou situací v dané etapě vývoje společnosti. Sociálně-ekologický přístup, rozvíjený ve dvacátých letech Chicagskou školou, stavěl ve svých počátcích na sociálním darwinismu, který kromě své "módnosti" v tomto období patrně i nabízel (na tehdejší úrovni poznání) nejlepší prostředek k vysvětlení charakteru urbanizačních procesů podmíněných přílivem značných vln imigrantů do severoamerických měst. Vzájemná soutěž mezi jednotlivci byla chápána jako přirozený prostředek formující společnost i prostorové struktury města. Neoklasické modely využití půdy ve městech vznikaly ve zdánlivém společenském a ekonomickém poklidu počátku let šedesátých a v podstatě rozpracovávaly nejrozšířenější a v té době obecně uznávanou neoklasickou ekonomickou teorii do územního detailu města. Neustálá rovnováha prostorové struktury města byla výsledkem harmonického působení tržního mechanismu odrážejícího vliv individuálních preferencí obyvatel. Počátky rozvoje institucionálního a politicko-ekonomického přístupu lze datovat k přelomu šedesátých a sedmdesátých let, kdy vznikly jako reakce na doznívání poválečného ekonomického rozvoje a následné odkrývání latentních sociálních konfliktů. Oba přístupy se vedle sebe rozvíjely paralelně s tím, že institucionální analýza se často stávala východiskem a předstupněm k širšímu pojetí založenému na historickém materialismu. Politicko-ekonomický přístup se od všech předcházejících přístupů "radikálně" liší svým pohledem na odhalování "objektivního" a zejména pak snahou po společenské angažovanosti. Právě otázka pasivity či aktivity vědce při řešení společenských problémů a navrhovaná řešení představují jednu z nejvýznamnějších odlišností politicko-ekonomického přístupu.

Sociálně-ekologický přístup

Sociálně-ekologické přístupy k uchopení vnitřní struktury města a jejího vývoje se odvíjí od základu položeného zástupci Chicagské školy v disciplíně zvané ekologie člověka.

Ekologický přístup pohlížel na město jako na uzavřený organismus, jehož vnitřní život se řídí základními principy vycházejícími ze sociálního darwinismu Herberta Spencera. Podle Darwinovy teorie je vývoj přirozeným důsledkem výběru mezi druhy, ke kterému dochází při 'boji o přežití'. Při aplikaci této teorie na společnost se na společenské struktury jako celek i na jejich dílčí stránky, jakou je například sociálně-prostorová struktura města, pohlíží jako na zákonitý výsledek působení evolučního mechanismu. Na základě koncentrace a segregace některých skupin obyvatelstva dochází k vytváření přirozených oblastí. Rozdíly mezi majetnějším a chudším obyvatelstvem nebo mezi jednotlivými oblastmi města jsou pak vysvětlovány jako přirozený a nevyhnutelný důsledek evolučního "zákona".

Teoretická poloha Chicagské školy byla nastíněna Robertem Parkem (1936), který specifikoval, že společnost je organizována na dvou úrovních: biotické a kulturní. Právě na biotické úrovni se uplatňují evoluční principy soutěže, nadřazenosti a invaze/sukcese¹. Výchozím předpokladem bylo, že ekologický systém vždy směřuje k rovnováze. Její narušení vede k pohybům směřujícím k nastolení nové úrovně rovnováhy. Při procesu přizpůsobování se nové situaci dochází k stále větší diferenciaci funkcí. Ekologický systém se tak vyvíjí od jednoduchých ke komplexnějším formám vnitřní organizace. Soutěživá spolupráce (dělba práce), při níž dochází k "boji" o prostor formou invaze progresivnějších prvků/funkcí následovanou sukcesí, vede k rozmístění funkcí do míst jejich přirozené lokalizace. Produktem ekologických procesů působících na biotické úrovni jsou přirozené oblasti². Kulturní úroveň představuje nadstavbu spočívající na biotické úrovni. Přestože bylo přijímáno, že kulturní nadstavba může ovlivňovat a omezovat ekologické principy, na výslednou prostorovou strukturu města bylo nahlíženo jako na důsledek evolučních procesů zakotvených v úrovni biotické. Sledování biotické úrovně života společnosti tak představovalo klíč k poznání procesů formujících strukturu reality městského prostředí.

Výše uvedená teoretická představa o silách strukturujících společnost byla aplikována především při studiu měst. Dynamika vývoje severoamerických měst na počátku dvacátého století se stala vhodným objektem k dokumentování působnosti teoreticky nadefinovaných, ale ne přímo pozorovatelných evolučních principů. Za základní faktor vysvětlující dynamiku rozvoje města byla považována posloupnost procesů invaze a sukcese. Zdrojem impulsů narušujících stávající rovnováhu bylo rozšiřující se městské centrum (*central business district - CBD*) s obchodními i průmyslovými aktivitami a příliv imigrantů usídlujících se v nekvalitním bytovém fondu v zóně přechodu, koncentrující se kolem CBD. Přechodná zóna byla definována jako směsice průmyslových i komerčních aktivit s nekvalitním domovním a bytovým fondem převážně využívaným novými usídlenci. V této nestabilní zóně také dochází k nejvyšší koncentraci sociálně-patologických jevů. Lépe situovaným dělníkům z předchozí imigrační vlny se daří opouštět přechodnou zónu a usídlují se v zóně dělnických čtvrtí. Ti jsou na nejlepší cestě k asimilaci v americké

---

¹ K invazi a sukcesi dochází v důsledku soutěže o prostor, kdy staří uživatelé jsou z určité polohy vytlačeni a nahrazeni uživateli novými.

² Musil (1967: 178) definuje přirozenou oblast jako 'sociálně stejnorodou část města, tvořenou skupinou bloků nebo domů, jejichž obyvatelé mají podobné sociální a kulturní znaky a liší se od obyvatel sousedních bloků. Příkladné jméno "přirozená" tu přitom většinou znamená skutečnost, že taková sociální seskupení podobných obyvatel vznikla bez záměru a plánu.'

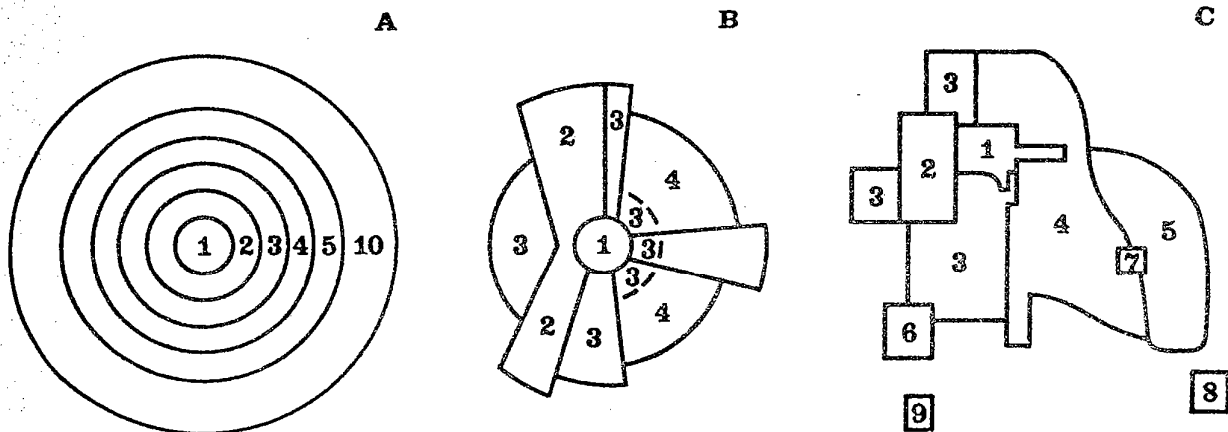
společnosti a opuštění vnitřního města s cílem přestěhovat se do dvou vnějších zón, prstence předměstí tvořených rodinnými domky či vzdálenějších sídelních jednotek v zóně dojížděky. Takováto struktura města je známa jako Burgessův model (Burgess 1925). Dynamika vývoje vnitřní struktury města je připodobňována ke kruhům rozbíhajícím se po klidné vodní hladině po impulsu, který byl dán vhozením cizího tělesa. Vlivem historického vývoje dochází k vytvoření koncentrické stavby prstenců lišících se funkčním využitím, věkem a fyzickým stavem budov a sociálním statusem obyvatel.

Model je prvním pokusem o systematické uchopení a objasnění sociálně-prostorové struktury měst a jako takový se stává atraktivním východiskem pro studium města. Je však nezbytné upozornit, že Burgess zcela vědomně modeloval specifické město ve specifickém období (Chicago ve dvacátých letech), od čehož mnozí z následných uživatelů jeho koncepce abstrahovali. Na základě postupné abstrakce lze specifikovat tři důležité charakteristiky Burgessova modelu, které se liší rozsahem své platnosti. (1) Morfologická stavba města³ je charakterizovaná jako koncentrická. (2) Funkčně-prostorová i sociálně-prostorová struktura města přejímají koncentricitu morfologické stavby. Ta je v prvním případě naplněna lokalizací obchodních a průmyslových aktivit (pracovních příležitostí) v městském centru, které je obklopeno funkcí obytnou. V druhém případě jde o umocnění koncentricity zvyšováním sociálního statusu obyvatel směrem od centra. Obě výše uvedené charakteristiky jsou přímo empiricky verifikovatelné. (3) Příčinami vedoucími k uváděné morfologii a funkční i sociálně-prostorové struktuře města jsou evoluční principy působící na biotické úrovni společnosti. Tato charakteristika je jen teoretickou konstrukcí (hypotézou), která může být ověřována jen nepřímým studiem konkrétních projevů těchto principů.

Burgessův model se dočkal některých modifikací, z nichž nejvýznamějšími jsou Hoytův (1939) sektorový model a Harris-Ullmanův model mnoha jader (Harris & Ullman 1945)⁴ (viz obr. 6.1). Hoyt (1939), sledoval na základě údajů o rentě oblasti s vysokým statusem ve třech časových horizontech mezi lety 1900-1936. Výzkum dokumentoval postup těchto oblastí, ležících jen v určitých sektorech města, směrem od centra k okrajům. Jejich expanzi pak zdůvodňoval procesem stěhování a následnou filtrací (Hoyt 1939, W.F. Smith 1964). Filtrace se na dlouhou dobu stala jedinou široce přijímanou teorií vysvětlující změny v obytném prostředí měst. Podle této teorie město prochází vývojem, kdy dochází k opuštění starého a už nevyhovujícího bytového fondu bohatším obyvatelstvem, na jejichž místo se stěhují chudší imigranti. Bohatí se stěhují do nově vystavěných čtvrtí vedle starého městského jádra. S postupem času i zde domovní fond zestárne a opět dochází ke stěhování se dále od centra. Za nimi pak následují vlny příjmově slabší populace. Proces postupného stěhování obyvatel z vyšších společenských vrstev dále od centra byl obecně slučován s takovou sociálně-prostorovou strukturou města, kde chudí žijí blíže k centru a bohatší vrstvy na okrajích. Tím Hoyt i teorie filtrace explicitně potvrzují část výše uvedené druhé charakteristiky Burgessova modelu. Nicméně,

³ Rozuměj čistě geometrický charakter vnitřní struktury města. Ta sice vznikla na základě funkční specializace a diferenciací nebo (v oblasti bydlení) rozdílného společenského statusu jednotlivých skupin obyvatel, nicméně v tomto případě se abstrahuje od kvalitativního hodnocení vzájemného postavení jednotlivých zdrojů diferenciací a pouze se pohlíží na geometricky interpretovatelný výsledek.

⁴ Podrobnější popis jednotlivých modelů je dostupný v Musilovi (1967: 171-180).

Obr. 6.1: Tradiční modely vnitřní struktury měst.

A) model koncentrických zón, B) sektorový model a C) model mnoha jader.

1) CBD - *central business district*, 2) velkoobchod a lehký průmysl, 3) čtvrtě nižších společenských vrstev, 4) čtvrtě středních společenských vrstev, 5) čtvrtě vyšších společenských vrstev, 6) oblast těžkého průmyslu, 7) okrajová obchodní centra, 8) obytná předměstí, 9) průmyslová předměstí a 10) zóna dojížděky.

upozorněním na existenci sektorového uspořádání dochází ke korekci konceptu dominance koncentrických zón projevujících se v morfologické stavbě i sociálně-prostorové struktuře města.

Harris a Ullman (1945) nastínili myšlenku, že města mají více jader, z nichž každé se specializuje na nějakou funkci (průmysl, obchod, správu, bydlení, sport a rekreaci, ...). Takového funkčního dělení prostoru vznikající při rozvíjející se dělbě práce je způsobeno několika faktory. Uvedmě alespoň aglomerační výhody průmyslových aktivit vedoucí k jejich koncentraci v jedné oblasti či vzájemné se odpuzování dvou špatně slučitelných funkcí, například kvalitních obytných čtvrtí a znečištěného a hlučného prostředí obklopujícího výrobní oblast. Musil (1967: 177) v této souvislosti upozorňuje, že někdy takováto centra vznikala v průběhu historického vývoje a uvádí na příkladu Prahy výrazné odlišení vládního a obchodního centra. Teorie mnoha jader nepopírá existenci koncentrických a sektorových aspektů nastíněných Burgessem a Hoytem, pouze jejich teorie doplňuje o další pohled, který nově nastíněný model sice více přibližuje k realitě skutečné vnitřní struktury města, nicméně ho zároveň zbavuje kouzla jednoduchosti koncepce modelového vyjádření.

Murdie (1969) naznačil, že výše uvedené tři modely vnitřní struktury města se navzájem doplňují, neboť každý popisuje odlišnou stránku sociální diferenciace. Z tzv. analýzy sociálních oblastí (*social area analysis* - Shevky & Bell 1955) použil tři faktory, sloužící ke studiu určitého sociálního systému. Těmi jsou ekonomický, rodinný a etnický status. Ve faktorové analýze Toronta Murdie potvrdil výchozí předpoklad, že ekonomický status měřený výší příjmů, druhem zaměstnání a úrovní vzdělání potvrzuje sektorové uspořádání, rodinný status spojený s plodností, typem domácnosti a počtem pracujících

žen vykazuje koncentrickou stavbu, a že domácnosti s odlišným etnickým statusem mají tendenci vytvářet zřetelná prostorová seskupení.⁵

Sociální darwinismus Chicagské školy byl značně kritizován za svůj naturalistický přístup k lidské společnosti, zejména za rozdělování společnosti na biotickou a kulturní úroveň a následné opomíjení vlivu procesů probíhajících na úrovni kulturní. Nový teoretický základ ekologie člověka se pokusil vybudovat Hawley (1950). Na rozvoj lidské komunity definované jako určitý územní celek vymezený na základě interakce lidí bylo nahlíženo jako na neustálé přizpůsobování se populace změnám vnějšího prostředí. Analýza tohoto procesu spočívala na studiu čtyř okruhů: (1) obyvatelstva, tj. členů populace, (2) vztahů mezi nimi a vztahů k okolnímu prostředí, tj. způsobu organizace, (3) vnějšího prostředí sledované komunity a (4) technologie, tj. nástrojů a metod, používaných obyvateli (Bassett & Short 1980: 15-16). Hawleyova analýza se rozvíjí kolem čtyř ekologických principů: vzájemné závislosti, klíčové funkce, diferenciaci a nadřazenosti (Saunders 1986: 72-77). Prvý z principů, zdůrazňující vzájemnou provázanost vztahů, utvářenou na základě symbiózy či funkční podobnosti prvků lidské společnosti a umožňující lepší adaptaci na vlivy vnějšího prostředí, jasně odlišuje Hawleyovu ekologii člověka od Chicagské školy založené na příčinnosti jediného vztahu: soutěže. Některé jednotky uvnitř sociálně ekologického systému (komunity) hrají při přizpůsobování se vnějšímu prostředí významnější roli než jiné. Ty jsou nositelem klíčové funkce. Odsud je již jen krůček k tvrzení, že během vývoje dochází k diferenciaci, která je základním způsobem přizpůsobování populace vlivům prostředí. Posledním výchozím principem je nadřazenost, definující dominantní postavení klíčových funkcí. Nadřazené funkce a prvky, jež jsou jejich nositeli, mají například přednost při zaujímání lokality. Ostatní jednotky se pak podle významnosti seskupují kolem klíčové funkce. Hawleyova koncepce založená na funkční nadřazenosti spíše než dominanci centrální polohy je tak na rozdíl od Burgessova modelu a jeho následovníků konzistentní s odlišnými vnitřními strukturami měst.

Zde je možné upozornit na Schnorův evoluční model (Schnore 1965) vycházející z Hawleyovy teoretické konstrukce, který upozornil na různé historické etapy ovlivňující procesy modelující vnitřní strukturu měst na rozdílných kontinentech a v odlišných kulturách (Schnore studoval latinskoamerická města). V předindustriální fázi, kam Schnore zařazoval tehdejší latinskoamerická města, žijí například bohatší vrstvy obyvatel blíže k městskému centru. S postupem industrializace jsou centrální lokality obývány jak nejbohatšími tak i nejchudšími vrstvami, zatímco střední vrstvy obyvatel žijí na předměstích. V závěrečné industriální fázi dochází k vytvoření sociálně-prostorové struktury se zvyšujícím se společenským statusem směrem od centra k okrajům města. Tyto tři vývojová stadia (včetně několika měst s jasně neidentifikovatelnou strukturou) Schnore našel i při studiu měst v USA (Bassett & Short 1980).

Přes uvedené kritiky a doplnění však byl tradiční koncentrický model s rostoucím společenským statusem směrem od centra považován za téměř univerzální východisko všech analýz. Proces změn vnitřní struktury sídla byl na jeho základě a v kombinaci s koncepcí filtrace chápán jako jednosměrný a nevratný. Určitou modifikaci nabídla

---

⁵Studium prostorových struktur sociální diferenciaci za použití multivariantních statistických metod, zejména faktorové analýzy či analýzy hlavních komponent, bývá označováno jako faktorová ekologie.

Hoover-Vernonova (1959) a Birchova (1971) teorie stadií rozvoje sídla (*stage theory of urban growth*). Tato teorie předpokládá, že období stagnace a úpadku některé z městských částí bude následováno obdobím opětovného růstu a renovace. 'Pozemky, na nichž se nacházejí slumy, se s časem stávají příliš hodnotné na to, aby využití této půdy pro slumy bylo ospravedlnitelné a obyvatelstvo tam žijící se stává příliš politicky slabé na to, aby se tam udrželo. Nemovitosti jsou pak získány a přisvojeny novým vlastníkem, budovy zbourány či zrehabilitovány a místo je mnohem efektivněji využito pro luxusní bydlení či kanceláře' (Birch 1971: 80).

Z jiného soudku byla Fireyova (1947, viz Musil 1967: 178 nebo Carter 1981: 186) kritika Burgessova a Hoytova modelu a zejména pokusů o vysvětlení ekologické struktury města jenom na základě evolučních principů či ekonomických sil. Firey zdůrazňuje vliv kulturních faktorů, tradice a prestiže. Některé městské čtvrtě se pro jejich obyvatele stávají symbolem určitých historicky nabytých hodnot a kulturní podmíněnost preferencí pro obývání těchto čtvrtí hraje významější roli než faktory ostatní, zejména ekonomické. Proto lze v centrálních částech měst najít čtvrtě vyšších společenských vrstev obyvatelstva, založené a stabilizované na určitých formách symbolismu a sentimentu jejich obyvatel k tradičním hodnotám.

Sociální ekologie stavěla na spojení teoreticko-metodologické koncepce ekologie člověka s empirickým výzkumem konkrétního prostředí velkých měst. Tomuto dělení bývá někdy přičítáno postupné rozplynutí sociální ekologie jako teorie sídel a jejich vnitřní struktury (Saunders 1986). Otázkou však je, zda-li ekologie člověka byla stavěná jako čistě sídelní teorie nebo zda ji je třeba chápat jako obecnější teorii společnosti, která své konkrétní uplatnění našla právě při studiu vývoje měst. Faktem však zůstává určité rozštěpení původně jednotné teoreticko-empirické linie Chicagské školy. Kritika sociálního darwinismu Chicagské školy a následný Hawleyův pokus o novou koncepci sociální ekologie vzdálil teoreticko-metodologické diskuse od empirických aplikací. Přes stále se objevující pokusy o nové vymezení sociální ekologie (Musil 1991) lze konstatovat ústup sociálně-ekologického paradigmatu ve prospěch novějších a atraktivnějších přístupů.

Oblastí, ve které se pevněji zachovala tradice sociální ekologie, jsou empirické studie dílčích měst. Zde je však nutno poukázat na často neoprávněnou kritiku modelů Chicagské školy za jejich omezenou platnost. Sociálně-ekologická teorie popisovala proces změn sídelní struktury na základě generalizace jednotlivých vývojových etap rozvoje některých měst na severoamerickém kontinentu v první polovině dvacátého století. Toto období se vyznačovalo jistými specifikami, z nichž nejvýznamějším byl obrovský příliv chudých imigrantů (zejména v období světové krize) a následný rychlý růst měst na východu USA. Jako takové jsou zobecnění tradiční sociálně-ekologické teorie silně historicky a místně specifické. Nejsou ničím víc než generalizací určité etapy vývoje v určitém prostředí, a tudíž je jejich platnost pro současný vývoj i pro prostředí jiných oblastí omezená. Burgess však nikdy svůj model nepovažoval za nic více než právě za specificky místně a časově podmíněnou generalizaci. Rozšíření tradičního přístupu v teorii stadií je pouhou extenzí do současnosti. Takovýto model nám pouze říká, kde jsou v městě lokalizovány určité společenské skupiny v určitém stadiu jeho vývoje. Faktorová ekologie, využívající k analýze sociální diferenciaci uvnitř sídelní struktury multivariantní metody (typickým příkladem je výše uvedená Murdieho práce), nám pak lépe umožňuje definovat sociálně-ekologické prostředí v jednotlivých částech sídelní struktury. Empirické studie měst, vycházející ze sociálně-ekologického paradigmatu, ale abstrahující od jeho teoreticko-metodologické podstaty, jsou především popisnou generalizací prostorových

struktur a jejich vývoje. Jako takové upozorňují jen na dílčí podmiňující faktory a nenabízejí úplnější vysvětlení, proč, jak, kdy a kde dochází ke změnám ve vnitřní struktuře měst.⁶

Neoklasická ekonomická *land use* teorie

Jako slibná alternativa se na počátku šedesátých let vynořila teorie využití půdy ve městech (*urban land use theory*), vystavěná na základě neoklasické ekonomické analýzy. Nahradila pouhé generalizování empirických struktur jejich modelováním. Na jedné straně vysoká přitažlivost daná možností využívat matematického aparátu a tím vnést "exaktnost" do společenské vědy a na straně druhé postup založený na "rozebrání" reality na nejdůležitější prvky a vztahy a následné skládání ideálního modelového obrazu reality napomohly vytvořit nové a silné paradigma výzkumu měst.

Neoklasická ekonomie má své kořeny ve druhé polovině devatenáctého století, kdy bylo těžiště ekonomické analýzy přesunuto ze studia výroby a výrobních vztahů (klasická ekonomie Ricarda a Marxe) a důraz byl položen na preference a potřeby individuálních spotřebitelů. Jednoduše řečeno, neoklasická ekonomie vnímá společnost jako soubor jednotlivců, jejichž individuální preference modelují chod ekonomiky i tvář celé společnosti. Neoklasická analýza dále předpokládá, že všechny subjekty (domácnosti i firmy) mají dokonalé znalosti o trhu, na jejichž základě firmy maximalizují zisk a domácnosti svoje uspokojení. Výroba je velmi pružná a její faktory mohou být při změně rovnováhy mezi poptávkou a nabídkou rychle upraveny. Tržní mechanismus tak v ekonomice neustále udržuje rovnovážný stav. Omezené zdroje i příjmy jsou rozdělovány "neviditelnou rukou" trhu a to podle pravidla relativní efektivity.

Neoklasická ekonomická analýza se nechala inspirovat některými předchůdci, zejména Thünenovým modelem zemědělské výroby, Hurdovými "*Principles of City Land Values*" z roku 1903, teorií Roberta M. Haiga (1926) upozorňujícího na vzájemnou provázanost renty a dopravních nákladů a samozřejmě i pracemi Chicagské školy. Počátky teorie trhu s pozemky ve městech jsou spojovány zejména se jménem Williama Alonsa. Alonso (1960) nastínil základní principy aplikace neoklasické ekonomické analýzy ke studiu vnitřní struktury měst. K pochopení jeho argumentace je nezbytné alespoň elementární zvládnutí mikroekonomické analýzy spotřebitelské rovnováhy v její geometrické podobě.⁷

Neoklasický model města je založen na matematickém modelování trhu s pozemky a nemovitostmi. Použití matematického aparátu však vyžaduje podstatné zjednodušení vstupních parametrů. Na město je pohlíženo, jako kdyby leželo na homogenní pláni, kde všechna půda je stejné kvality, připravená pro využití bez jakýchkoliv předběžných úprav

---

⁶ Nové vymezení sociální ekologie se pokouší nastínit Musil (1991). Přes snahu směřující k obohacení sociálně-ekologického přístupu o některé novější směry v sociologii (teorie strukturace, kontextuální analýza) se nezdá, že by jeho pojetí přineslo novou jiskru do v dnešní době již jen doutnajícího sociálně-ekologického paradigma studia měst.

⁷ Geometrická analýza spotřebitelské rovnováhy, tj. problematika indifferenční křivky, indifferenční mapy, rozpočtové přímky a koncepce mezního užítku, je pro českého čtenáře dostupná v českém vydání učebnice ekonomie autorů Samuelson a Nordhaus (1991: 462).

a volně podléhající působení tržních mechanismů. Kupující a prodávající mají perfektní znalosti trhu a nejsou omezováni právními či společenskými normami. Proávající si přejí maximalizovat své příjmy z prodeje. Kupující chtějí maximalizovat zisk nebo uspokojení, podle toho, zda jde o podniky či domácnosti' (Alonso 1964a: 15-16). Město, do kterého "ekonomický člověk" přichází, se tudíž nachází na jednodité planině. Dopravní dostupnost je stejná ve všech směrech. Všechny pracovní příležitosti, služby a obchody jsou dostupné pouze v centru města. Obecní služby, daňové sazby a ostatní poplatky mají jednotný charakter po celém území města. Trh s pozemky je naprosto volný. Nejenže není omezený například legislativními a plánovacími pravidly, ale model abstrahuje i od jakýchkoliv fyzických struktur, které mohly být vytvořeny během historického vývoje.

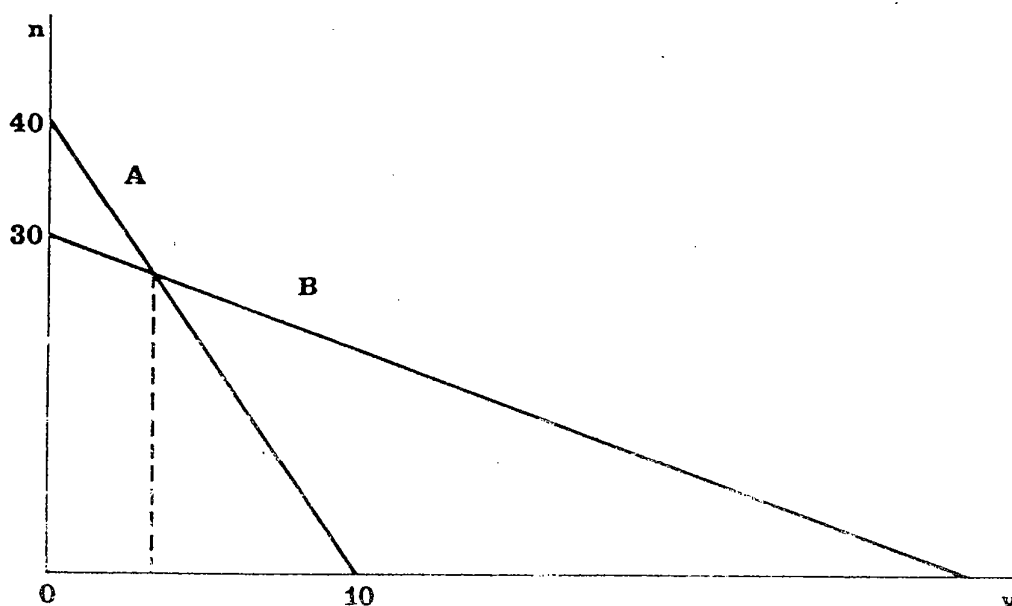
Neoklasický "racionálně uvažující ekonomický člověk", řeší při lokalizaci své domácnosti dva problémy: (1) jak velký pozemek koupí a (2) v jaké vzdálenosti od centra se usadí. Alonso si je vědom, od čeho všeho abstrahuje. Tvrdí však, že nás 'nezajímá, jak jsou představy jedinců formovány, ale jednoduše jaké jsou' (Alonso 1964a: 18). Rozhodování domácnosti je omezeno výší jejího příjmu. Příjem rodiny odpovídá výdajům na dopravu do centra, výdajům na bydlení (rentě) a běžnou spotřebu. Za předpokladu, že dopravní náklady rostou se vzdáleností od centra a rodina udržuje konstantní úroveň výdajů na běžnou spotřebu, musí renta za čtverečný metr pozemku klesat se vzdáleností od centra, aby byla udržena rovnováha mezi příjmy a výdaji domácnosti. Domácnost se snaží dosáhnout maximálního uspokojení. Uspokojení je funkcí vzdálenosti od centra a velikosti obývaného prostoru. Toto uspokojení může být realizováno jen v rámci dosahovaných příjmů domácnosti. Pokud od celkových příjmů odečteme náklady na dopravu a výdaje na běžnou spotřebu, zůstává nám částka, kterou domácnost může použít na koupi či pronajmutí pozemku či bytu. Na základě této částky a předpokladu klesajícího gradientu pozemkové renty je pro každou domácnost konstruována tzv. "*bid rent*" funkce. *Bid rent* křivka odpovídá hodnotě renty či ceně za metr čtverečný plochy, kterou je domácnost ochotná platit v určité vzdálenosti od centra při zachování konstantní úrovně svého uspokojení. Alonso (1964: 59) zdůrazňuje tři body týkající se *bid rent* křivek. (1) Občané mohou mít zcela odlišné *bid rent* funkce. (2) *Bid rent* funkce odpovídá dané úrovni osobního uspokojení. Protože pro každého člověka existuje nekonečné množství úrovní uspokojení, tak bude mít každý jedinec celý svazek rovnoběžných *bid rent* funkcí odlišujících se úrovní jeho uspokojení. Nižší *bid rent* křivka znamená vyšší uspokojení, neboť stejného cíle je možno dosáhnout s nižšími náklady. (3) *Bid rent* funkce nemá žádný přímý vztah ke skutečným cenám půdy či rentě. Představuje hypotetický model, říkající, když by byla cena půdy či renta v dané lokalitě taková a taková, jedinec bude uspokojený na takové a takové úrovni.

Bid rent křivka je vlastně řada kombinací cen půdy a vzdálenosti od centra, mezi kterými je domácnost indiferentní, neboť odpovídá její představě o velikosti pozemku omezené možností rozpočtu domácnosti. Za předpokladu klesající úrovně renty nebo cen pozemků s přibývajícím vzdáleností od centra mají *bid rent* křivky rovněž klesající tendenci směrem od centra. Za pozemek preferované velikosti může vlivem snižujících se dopravních nákladů rodina zaplatit více v centru než na okraji města. Sklon *bid rent* křivek je za strukturálních předpokladů, daných výší příjmů a výdajů na dopravu, modelovaný preferencí pro dostatečně veliký pozemek. Bohatší domácnosti vyžadující větší plochu pro své uspokojení, kterou si také vzhledem ke svým příjmům mohou dovolit, mají *bid rent* funkce mnohem plošší, tj. s nižším sklonem, než obyvatelstvo chudé, které vzhledem k nízkým příjmům a dopravním nákladům na dojíždění si může dovolit jen

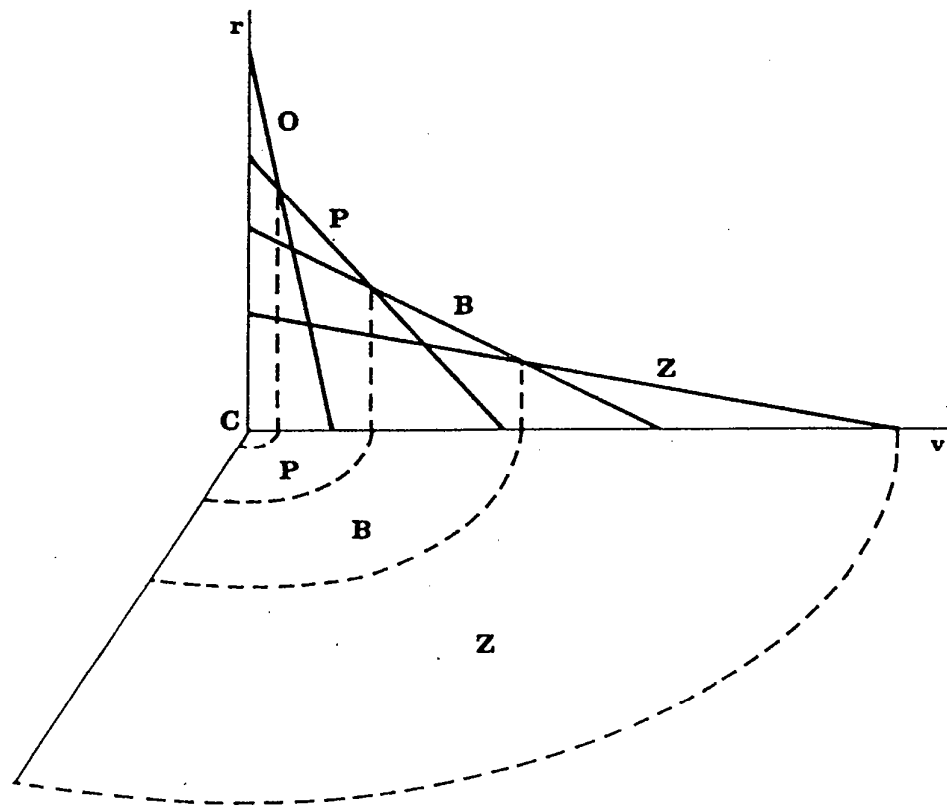
podstatně menší obydlí v centru města, a jehož *bid rent* je tudíž podstatně strmější. Porovnáním *bid rent* funkcí chudšího obyvatelstva a bohatších vrstev dospějeme již snadno k závěru, kde jsou jednotlivé skupiny lokalizovány. Ti s nejvyšší *bid rent* funkcí (nabízející větší sumu za metr čtverečný) se usídlí v dané lokalitě či přesněji řečeno vzdálenosti od centra.

Klíčovým momentem pro pochopení konstrukce ploché *bid rent* křivky bohatších vrstev a strmější v případě chudších obyvatel je porozumění vlivu velikosti preferovaného pozemku/bytu ve vztahu k dopravním nákladům a příjmové kategorii obyvatel. Uveďme si příklad rodiny A s měsíčním rozpočtem (po odečtení běžných nákladů) 2000 měnových jednotek a sociálně silnější rodiny se zdroji rovnajícími se 6000. Rodina B preferuje byt o velikosti 200 m², zatímco A se spokojí s 50 m². Za čtverečný metr takových bytů pak v samotném centru (dopravní náklady jsou nulové) může rodina A zaplatit 2000/50, tj. 40 měnových jednotek měsíčně, zatímco zdroje rodiny B při preferenci většího bytu stačí pouze na nájem 30 měnových jednotek za m². Rodina A je zde tudíž ochotná platit vyšší rentu za čtverečný metr než rodina B. Při měsíčních dopravních nákladech 200 měnových jednotek na jeden kilometr stačí rodině A příjmy na teoreticky možnou dojížďku ze vzdálenosti 10 km, kde se však možnost placení renty dostává na nulovou hladinu. Ekonomicky silnější rodina B má však v této vzdálenosti stále dostatek zdrojů a je schopná platit rentu ve výši 20 měnových jednotek za metr čtverečný při předpokladu preferované velikosti bytu. Zatímco *bid rent* křivka je v centru vyšší pro chudší rodinu A, ve vzdálenosti 10 km od centra je situace obrácená a rodina B je zde schopná zaplatit vyšší rentu za byt preferované velikosti než rodina A (viz obr. 6.2).

Obr. 6.2: *Bid rent* křivky pro dvě domácnosti s různými příjmy (viz text); n - nájem za m², v - vzdálenost od centra.

Bid rent funkce lze konstruovat i pro různé druhy využití půdy ve městech: obchodní, průmyslové, obytné či zemědělské. Některé činnosti, například finanční či poradenské služby, jsou schopné dosahovat vysoké produktivity na malé ploše. Ekonomická efektivita jejich činnosti je však silně spojena s centralitou jejich lokalizace. S rostoucí vzdáleností od centra prudce klesá jejich ziskovost. Tento vztah můžeme přirovnat k prudkému růstu dopravních nákladů s rostoucí vzdáleností. *Bid rent* křivka takových činností má tudíž nesmírně strmý průběh. Při jejím porovnání s ploššími křivkami ostatních činností pak můžeme identifikovat základní schéma funkčního využití půdy ve městech (obr. 6.3). Nesmíme však nikdy zapomínat, že uvedené schéma je spíše učebním příkladem nastiňujícím určitou linii úvah o principech strukturujících trh s pozemky ve městech. Mozaika využití půdy ve městě je ve skutečnosti složená z nesmírné rozmanitosti jednotlivých funkcí, z nichž každá vykazuje jinou produktivitu ve vztahu k ploše a lokalizaci.

Obr. 6.3: *Bid rent* teorie. Vztah mezi rentou a využitím půdy ve městě: C - centrum města, O - obchod, P - průmysl, B - bydlení, Z - zemědělství; r - renta, v - vzdálenost od centra.

Původní neoklasický model se dočkal rozvoje v disciplíně nazývané nová sídelní ekonomie (*new urban economics* - NUE). Znakem odlišujícím NUE od pionýrských prací neoklasické analýzy města je její primární zájem o modelování funkcí renty a populační hustoty s měnící se vzdáleností od centra měst (Richardson 1977: 146). Rodriguez-Bachiller (1986: 84) říká, že NUE našla metody řešení modelu, který byl pionýry neoklasické analýzy v šedesátých letech pouze popsán v abstraktních termínech. Řešením modelu je taková funkce polohové renty, která maximalizuje celkovou spokojenost všech domácností. Každá domácnost se snaží maximalizovat svoji spokojenost volbou mezi spotřebou běžného zboží a vhodným pozemkem pro bydlení, v čemž je omezována rozsahem svého rozpočtu, z něhož je placená spotřeba běžného zboží, renta za pozemek a náklady na dopravu do místa pracoviště (tj. do CBD). Rovnovážného stavu, kdy každá domácnost vykazuje rovnocennou spokojenost, je dosaženo za poklesu renty s rostoucí vzdáleností od centra, neboť v tomto směru dochází k nárůstu dopravních nákladů. Snižující se renta vede k vyšší spotřebě levnější půdy. Důsledkem je růst velikosti pozemku připadajícího na jednu domácnost a tudíž i pokles hustoty zalidnění směrem od centra. Numerické řešení výše popsaného základního NUE modelu s následným empirickým testem uvádí Richardson (1977: 42-50).

Teoretikové nové sídelní ekonomie si byli vědomi rozmanitosti reality i sociálních vztahů, které v ní pracují. Snažili se řadu takových faktorů zakomponovat do základního modelu na principu *free variant bid rent* klívek pro různé subjekty a namodelovat funkci renty pro různé případy. Ve společnostech, kde bohatí preferují snazší dostupnost cenově jevícího zboží, může stárnout odlišně od méně bohatých vrstev, což je zohledněno jejich lokálními modely. Příklady o zahrnutí různých faktorů rozšířených základní model uvádí například Richardson (1973), jehož práce je citována i v Richardsonově nejnovější práci (1997) a také například Rodriguez-Bachiller (1986).

Zhledem k omezením, která jsou tímto používáním značně komplikována, matematické započítání NUE ekonomické vytváření měst a od reality značně odlišné pracovních podmínek, značně se následně při svých analýzách používají. Přílišné zjednodušení vstupních charakteristik vyžadané matematickým charakterem modelu vede k všeobecně známým zjištěním (např. negativní gradient renty či lokalizace obyvatel blíže k centru), jejichž universalita je navíc každodenním životem zpochybňována. Se slovy 'město v pojetí nové sídelní ekonomie je spíše konstrukcí představ než zjednodušeným zobrazením reality', uvádí Richardson (1977: 2) knihu *The New Urban Economics*, v jejíž závěru přiznává, že 'volba struktury NUE modelů se zdá být spíše podmíněna tím, co je matematicky manipulovatelné než tím, co by nejvíce pomohlo v politické a plánovací praxi' (s. 238). Richardson si myslí, že sídelní ekonomie by měla být disciplína orientovaná na aplikace při politických rozhodnutích, bohužel ale není přesvědčený, že NUE má co nabídnout politikům na pomoc (s. 239). Jak se zdá, objektem studia této disciplíny se stalo zejména technické zdokonalování používaných metod. Jako taková už nemá téměř nic co říci k procesům, které probíhají v realitě. Nicméně, neoklasická analýza byla relativně úspěšná při matematickém modelování některých základních pravidelností 'prostorové' strukturace reality a poukázala na některé ekonomické principy, které sice v realitě pracují, nesmí však být izolovány od konkrétní historie a geografie studovaného místa, stejně jako od širších společenských a zejména institucionálních podmínek.

Neoklasický model města, založený na preferenci ekonomicky silnějších jednotlivců pro život v suburbánní zóně, preferenci pro větší životní prostor domácností, začal tvářit

v tvář procesům revitalizace vnitřních měst často spojených s gentrifikací⁸ ztrácet na věrohodnosti. Podle neoklasické *land use* teorie je totiž lokalizace bohatších na periferii amerických měst spíše výsledkem působení tržních sil odrážejících preference jednotlivců či domácností, než důsledkem vlivu mnohem komplexnějšího "balíku" faktorů odrážejících například historický vývoj fyzické struktury města, apod. Alonso (1964b) si všímá takových faktorů a nastiňuje vzájemnou komplementaritu sociálně-ekologické a neoklasické teorie města. Pozornost rovněž věnuje diskusi vstupního modelu neoklasických modelů, tj. preferencím a jejich stabilitě v čase i odlišnostem v jednotlivých kulturách. Teorie neoklasické ekonomie, orientovaná na přání a potřeby individuálního spotřebitele, měla pro revitalizaci vnitřních měst jediné vysvětlení, které by nenarušilo samotnou její podstatu. Revitalizace a gentrifikace mohly být vysvětlovány jen na základě zásadních změn v preferencích obyvatelstva.

Určitá jednostrannost v orientaci na subjektivní preference obyvatel a víra v jejich univerzální sílu utvářet svět může vést k opominutí faktorů, které se na utváření reality podílejí přinejmenším stejným dílem. Preference totiž přestávají hrát roli, pokud nemohou být realizovány. Jen takové preference, které mohou být naplněny, a to často v blízké době, ovlivňují lidská rozhodnutí. Preference vlastně mohou být vyjádřeny potenciální poptávkou po určitém zboží za určité peníze. Pokud však tato poptávka zůstane jen ve své latentní formě, neboť je tak malá, že není objevena podnikateli na straně nabídky, nebo ji není možno uspokojit tak, aby se podnikatelská aktivita směřující k jejímu naplnění přinášela zisk pro podnikatele dostatečně atraktivní, nehraje žádnou roli pro konkrétní děje v realitě a utváření našeho světa. Je však potenciální možností, která při shodě celé řady víceméně náhodných změn měnících společenské a zejména ekonomické prostředí může začít být naplňována.

Preference představují určitým způsobem svobodnou volbu člověka, ale tato volba je často determinována vnějšími systémovými podmínkami. Vnější prostředí a aktér jsou však v neustálé konfrontaci. Aktér se podílí na vytváření prostředí, jehož je aktivní součástí a prostředí zpětně ovlivňuje aktérovu činnost. Subjektivní preference jedince a strukturální předpoklady prostředí se tak neustále navzájem ovlivňují. Mechanismy, kterými tento proces probíhá, byl například studován na základě tzv. behaviorálního přístupu. Ten upozornil, že člověk zdaleka nemá perfektní znalost svého okolí, jak předpokládá neoklasická analýza, nýbrž že každý jedinec vnímá okolní svět značně "zdeformovaný" ve srovnání s jeho reálnou předlohou. Stejně tak jako na úrovni vědy či společnosti jako celku, tak i na úrovni jedince musíme rozlišovat mezi světem reálným a světem poznaným. Právě svět poznaný jedincem či jemu dobře známý, někdy nazývaný behaviorálním prostředím, je tím prostředím (subjektivním), které bezprostředně ovlivňuje chování a rozhodování lidí. Člověk by tak teoreticky mohl dosahovat racionálního chování, ale jen v rámci jeho behaviorálního prostředí. Vzhledem ke skutečnosti, že to je jen dílčí a to ještě do jisté míry zdeformovanou částí reality jako celku, lidské chování může být jen suboptimální. Behaviorální přístup tak přispěl svoji troškou při osvětlování procesů, které vytvářejí prostorovou strukturu sociálně-ekologického prostředí měst. Člověk se díky němu stal mnohem komplexnější bytostí, než bylo "racionálně uvažující neoklasické individuuum".

---

⁸ Gentrifikace je proces, při němž dochází k rehabilitaci obytného prostředí některých čtvrtí v centrálních částech velkých měst a k postupnému vytlačování a nahrazování původního obyvatelstva příjmově silnějšími vrstvami nově přichozích "gentrifierů".

Institucionální přístup

Sociálně-ekologická i neoklasická koncepce opomíjely vnitřní rozmanitost společnosti a společenských vztahů. Sociální ekologie sice vycházela z některých základních principů pracujících ve společnosti, ty však byly v případě Chicagské školy redukovány na evoluční principy pracující na "biotické" úrovni společnosti, zatímco od analýzy "kulturní" úrovně bylo abstrahováno. V Hawleyově pokusu o znovuoživení ekologie člověka došlo k vytržbenosti pohledu akceptujícího vliv organizační stránky společnosti a používaných technologií, nicméně hlavní důraz zůstal položen na analýze evolučních faktorů. Z tohoto hlediska může být sociálně-ekologické pojetí hodnoceno příznivěji než neoklasická *land use* analýza, která ve snaze o uchopení "přirozenosti" tržních mechanismů zcela abstrahovala od diferenciacie společnosti a společenských vztahů, nebo je, lépe řečeno, redukovala na anonymní spotřebitelské preference. Obě výše uvedené tradiční školy pohlížely na město jako na spontánně a přirozeně se vyvíjející celek neustále směřující k dosažení rovnováhy, hodnotily sociální diferenciaci v prostoru jako přirozený výsledek vývoje zajišťující celkovou efektivitu práce systému a z politického hlediska vzato tak ospravedlňovaly či hodnotily stávající situaci jako přirozenou a nevyhnutelnou. Jsou tudíž teoriemi, které hájí a podporují stávající organizaci společnosti jakožto přirozeně a harmonicky se vyvíjející organismus, do něhož by mělo být co nejméně zasahováno.

Vzrůstající kritika, vedená především z řad společenských vědců angažujících se v politickém výzkumu, začala upozorňovat na vliv celé řady společenských a zejména institucionálních faktorů determinujících sociálně-prostorové struktury. Úzké zaměření na preference jednotlivých společenských subjektů při lokalizačních rozhodnutích zcela opomíjelo skutečnost, že většina obyvatel i firem je při rozhodnutích omežována svojí pozicí ve společnosti, na trhu s pozemky a byty, působením soukromých i veřejných institucí ovlivňujících fungování systému výroby, rozdělování a užívání zdrojů. Na trhu s pozemky a byty se například pohybuje celá řada různých aktérů (domácnosti, firmy, realitní společnosti, vlastníci pozemků a nemovitostí, stavební organizace, finanční instituce, správní úřady a vládní organizace). Analýza vycházející ze sledování jednotlivých domácností či firem jakožto jednotek s naprosto autonomním rozhodováním tudíž abstrahuje od mnoha podstatných skutečností.

Předmětem kritiky se dále stal předpoklad sociální harmonie, implicitní i explicitní i sociálně-ekologických a neoklasických přístupech, který je v rozporu s pozorovanými konflikty mezi jednotlivými společenskými subjekty. Například změny ve struktuře využití půdy ve městech nejsou pouhým výsledkem spleti nezávislých rozhodnutí individuálních domácností na volném trhu, ale jsou i důsledkem konfliktů mezi různými zájmovými skupinami s rozličnými cíli a rozmanitou ekonomickou silou a politickým vlivem. Na základě kritiky došlo k vzrůstu zájmu o studium vlivu rozdělení moci ve společnosti a konfliktů z tohoto rozdělení vyplývajících na sociálně-prostorové struktury. Značná pozornost začala být věnována základním nositelům moci, jejich činnosti a vzájemným vztahům, tj. roli různých aktérů působících v soukromém i veřejně-správním sektoru, na místní i národní úrovni, vládě a jejím politickým nástrojům (regionální, sídelní, bytová politika, atd.), nevládním organizacím (obchodní komory, odborové organizace) a jejich vzájemné interakci.

Jako jeden z významných impulsů ke konstituování institucionálního přístupu ke studiu města a jeho vnitřní struktury lze označit práci Rexe a Moorea (1967), kteří na základě kombinace sociálně-ekologického dědictví Chicagské školy a pojetí tříd podle

koncepte Maxe Webera identifikovali existenci tříd založených na rozdílném přístupu k bydlení (tzv. *housing classes*). Weber tvrdil, že rozdělení životních šancí a následně sociální rozvrstvení jsou vyjádřením nerovného rozložení moci ve společnosti. Weberova koncepte tříd rozlišovala jedince, kteří mají podobné životní šance a příležitosti k získání příjmu určité úrovně. Rex a Moore postavili svoji koncepci tříd na vlivu bydlení na "třídní" pozici člověka. Takovéto třídy se vytvářejí na základě do určité míry omezeného přístupu k bydlení, ať již nabízeného v soukromém sektoru nebo rozdělovaného v rámci sektoru veřejného. Omezení jsou na jedné straně dána výškou příjmu, stabilitou zaměstnání a etnickou příslušností žadatelů, na straně druhé jsou vytvářena mechanismy pracujícími při rozdělování bytů jak v soukromém tak veřejném sektoru. Lidé s dostatečnými finančními zdroji si mohou koupit byt do soukromého vlastnictví přímo na trhu s nemovitostmi. Ostatní lidé, kteří chtějí vlastnit byt nebo dům, si musí půjčit prostředky od finančních nebo stavebních společností, které však uvolní zdroje jen tomu, kdo splňuje podmínku jistého zaměstnání se stabilními středními až vyššími příjmy. Získání bydlení ve veřejném sektoru je ovlivněno kritérii přidělování bytů, definovanými místními úřady. Součástí obvykle bývá delší časové období čekání na přidělení bytu. Těm, kteří nemají šanci získat byt v soukromém sektoru a nemohou čekat na přidělení bytu od místních úřadů, nezbyvá nic jiného, než našetřit trochu peněz a koupit levný chátrající příbytek, nebo si pronajmout pokoje v nájemných domech. Takovéto mechanismy determinují utváření tříd nastíněných Rexem a Moorem. Koncepte "tříd" byla vystavena značné kritice (Pahl 1975: 152-153, Bassett & Short 1980: 49-50). Vždyť rozdílnosti v charakteru bydlení jsou spíše odrazem sociální stratifikace, než její příčinou. Nicméně Rex a Moore svojí analýzou upozornili na roli rozdělovacího mechanismu pracujícího ve veřejném i soukromém sektoru a položili tak základ institucionálního přístupu ke sledování dynamiky trhu s pozemky a nemovitostmi i městské struktury jako celku. Studium tříd obyvatelstva specifikovaných na základě přístupu k bydlení našlo svůj specifický význam při analýze "přídělového" systému bytových politik v bývalých socialistických zemích střední a východní Evropy (Hegedüs & Tosics 1983).

Na Rexe a Moorea navazuje svým pojetím města jako zdroje přerozdělovacího mechanismu Raymond Pahl (1969). Snaží se nalézt odpověď na otázky 'Kdo dostává nedostatkové zdroje? Kdo rozhoduje, jak tyto zdroje rozdělovat? Kdo rozhoduje, kdo rozhoduje?' (Pahl 1975: 185). Pahl je skeptický k explanačním možnostem sociálně-ekologických modelů, které nezachycují svět v jeho skutečné podobě. Městské prostředí totiž není výsledkem harmonicky pracujících evolučních principů či tržních mechanismů, nýbrž je výsledkem v minulosti i současnosti probíhajících konfliktů mezi subjekty s odlišnými stupni moci ve společnosti, tj. vlastníky pozemků, plánovači, podnikateli, agenty realitních kanceláří, místními úřady, nátlakovými skupinami všech druhů, pojišťovnami atd.' (s. 151). Pahl vidí město jako sociálně-prostorový systém, uvnitř něhož fungují specifické společenské procesy a mechanismy. Za klíčový moment považuje přístup k nedostatkovým zdrojům, který je regulován a omezován právě na místní úrovni. Na jedné straně zde působí omezení daná přirozenou diferencovaností fyzického prostoru, nezávislou na politických či ekonomických faktorech, na straně druhé se projevuje vliv samotného mechanismu rozdělování zdrojů uvnitř společnosti. Fungování sociálně-prostorového systému je totiž řízeno členy místní byrokracie, které Pahl nazývá "manažery" (*urban managers*). Pahl na ně pohlíží jako na nezávislé proměnné v sociálně-prostorovém systému města, tzn. že vysvětlení sociálně-prostorového nebo sociálně-ekologického systému by mělo být dosažitelné na základě analýzy cílů a hodnot "manažerů". Pahl (1975: 201) tvrdí, že konflikty v městském prostředí vyplývají především

z mechanismu rozdělování a přerozdělování "omezených" zdrojů a jsou nevyhnutelné. Úředníci státní a místní správy hrají hlavní roli při řešení těchto konfliktů.

Přestože Pahl identifikoval celou řadu aktérů majících pod kontrolou rozdělování zdrojů, mezi něž patří úředníci přidělující obecní byty, představitelé stavebních společností a pojišťoven, radní i poslanci, atd. (Pahl 1975: 206), zcela se soustředil na "manažery" z místních úřadů, jimž přisuzoval rozhodující a autonomní roli. Později však přiznává, že rozhodování místních byrokratů není nezávislé na centrální vládě a soukromém sektoru (Pahl 1977: 51). "Manažeři" z místních úřadů sice mají svůj podíl na přidělování zdrojů, ale dostupnost těchto zdrojů je primárně daná rozhodnutími centrální vlády a těmi, kdo mají pod kontrolou investice v soukromém sektoru (Saunders 1986: 126). 'Skupina "manažerů - místních úředníků" a technických expertů zprostředkovává komunikaci mezi veřejným a soukromým sektorem na jedné straně a centrálními státními úřady a místním obyvatelstvem na straně druhé. Další skupina "manažerů v soukromém sektoru" má pod kontrolou přístup ke kapitálu a dalším zdrojům v tomto sektoru' (Pahl 1977: 55). Pahl pojímá státní aparát jako relativně autonomní těleso, které se může stát nositelem technicky a úředně definovaných státních zájmů, nezávislých jak na zájmech kapitálu tak pracujících. Citlivější a výkonnější byrokracie či zodpovědnější političtí činitelé mohou přinést řešení a nebo přinejmenším zmírnění stávajících problémů. "Manažeři - místní úředníci" jsou zprostředkovatelé mezi dvěma základními systémy rozdělování zdrojů, tržním mechanismem a "racionálním" přidělovacím systémem (Pahl 1977: 55). Expanze moderního státu je pak důkazem vzrůstající moci a vlivu úředníků. 'Stát se prostřednictvím rozhodování o uspořádání prostoru stává skutečným manažerem každodenního života' (Castells 1977b: 64). Poznání role státní byrokracie a technických expertů musí být východiskem k porozumění vývoje sídel a regionů (Pahl 1977: 57). Klíčovým se pak jeví zodpovězení otázky: Kdo řídí systém a pro čí přínos?

Pahlovou analýzou se prolíná jeden velmi důležitý princip přejatý z prací Maxe Webera. Politickou nadřazenost vidí zcela nezávisle na vztazích v ekonomické sféře. V tomto duchu Pahl rozvíjí své téze o korporatismu. Rozvoj korporatistické společnosti představuje změnu způsobu politické a ekonomické organizace, která je odlišná jak od kapitalismu, tak od socialismu. Zatímco v kapitalismu jde o privátní kontrolu nad soukromým vlastnictvím a v socialismu o státní kontrolu kolektivního vlastnictví, korporatismus představuje ekonomický systém založený na soukromém vlastnictví a státním řízení. Korporatismus nahrazuje "anarchii" volného trhu racionálním plánováním, vyznačuje se spoluprací mezi státní administrativou, zaměstnavateli a odbory a stabilními a jasně definovanými vztahy mezi jednotlivými společenskými a zejména ekonomickými subjekty (Saunders 1986: 130). Korporatismus představuje institucionalizovaný pluralismus; formalizaci politických zájmů jednotlivých společenských skupin. Korporatistický stát je vysoce centralizovaným, hierarchickým a kolektivním tělesem. Právě podle tohoto kontextu upravuje Pahl (1979) roli "manažerů", kteří nicméně mají značné možnosti vlastní aktivity v určování pravidel rozdělování na lokální úrovni, nebo alespoň při provádění příkazů a norem daných z centra. 'Pahl identifikuje prostředí politických a ekonomických omezení, ve kterém se pohybují "manažeři" přerozdělovající zdroje v systému města. Jejich činnost není limitována pouze "nespravedlivostí prostorové logiky" (celou Pahlovou prací se line předpoklad, že sociálně-prostorové nerovnosti jsou nevyhnutelné a přirozené v každé společnosti), ale je rovněž omezována mocí centrální vlády a rozhodnutími soukromého sektoru. O žádném ze tří faktorů, ekologickém, vládním a ekonomickém však nemůže být řečeno, že je jediným, který determinuje prostorové rozložení zdrojů ve městech. Teorie popírající relevanci "manažerů" jsou tudíž

tak neadekvátními jako ty, které prosazují jejich autonomii. Všechny tři výše uvedené faktory vytvářejí systém omezení v jehož rámci musí být činnost manažerů studována a analyzována' (Saunders 1986: 132).

Pahlova koncepce se vlivem kritiky posunula během vývoje k reálnějšímu pojetí "manažerské autonomie". Nicméně, a to zejména marxistickými sociology, jsou některá jeho východiska a závěry přijímány značně kriticky. 'Při zaměření pozornosti na činnost "manažerů" Pahl opominul vztáhnout jejich aktivity k širší úvaze o politických a sociálních vztazích ve společnosti jako celku. Existenci omezených zdrojů bral jako daný a téměř přirozeně se objevující fenomén. Ve skutečnosti však nedostatek závisí stejně tak na uspořádání sociálních a politických vztahů ve společnosti jako celku, jako na faktorech přímo vycházejících z konkrétní situace v kontextu sledovaného města' (Harloe 1977: 4). Pahl je marxisty kritizován za opomíjení analýzy mechanismů, které vedou k vytváření nerovností, a které marxisté odvozují od "logiky akumulace kapitálu". Rovněž pojetí vzájemné nezávislosti mezi politickou a ekonomickou sférou je pro marxisty nepřijatelné.

Zajímavé jsou postřehy Saundersona (1986), který Pahlův přístup považuje především za produkt své doby. Zájem o "manažery" byl totiž odrazem enormní expanze veřejných výdajů, veřejných služeb a samozřejmě i administrativy v šedesátých a letech a na počátku let sedmdesátých a rostoucí role úředníků ovlivňujících prostřednictvím rozdělování veřejných zdrojů život v mnoha sférách společnosti. Stejně tak korporatistické téze zrcadlí vývoj v ekonomické a politické sféře britské společnosti během labouristické vlády v sedmdesátých letech. Mnoho z toho se však změnilo od zvolení konzervativní vlády v roce 1979, po jejímž nástupu nastalo období výrazného omezování veřejných výdajů, podpory ekonomického liberalismu, omezování státního plánování, centralizace státní moci a snižování dotací místním úřadům. Nicméně, Pahlova práce představuje hodnotný přínos poznáním skutečnosti, že stát a další veřejné a soukromé instituce i jednotliví aktéři hrají významnou roli v utváření městského prostředí.

Na příkladě Pahlovy analýzy se stává zřejmé, jak důležitou roli při vytváření sociálně-prostorových struktur hrají společenské instituce i jednotliví aktéři. Přestože k jejich poznání je nezbytné studium společnosti jako celku, institucionální přístup zůstává především u výčtu jednotlivých institucionálních faktorů a jejich vlivu na studovanou, většinou úzce specifickou stránku reality. Bassett a Short (1980: 55) definují tři základní sféry zájmu institucionální analýzy města s ohledem na studium trhu s byty. Těmito vstupy jsou (1) identifikace aktérů a institucí působících v prostředí města, jejich cílů, ideologie a relativní moci; (2) charakter interakce mezi různými aktéry a institucemi s důrazem na omezení, které se snaží na sebe navzájem uvalit; (3) vliv těchto vztahů na druh překážek, se kterými se setkávají rozmanité typy domácností v rozmanitých částech města při výběru bydlení. Protože organismus města a zejména dynamika trhu s byty, pozemky a nemovitostmi představují složitou pavučinu vztahů mezi značným počtem rozmanitých subjektů, je účelné v počátku analýzy sledovat odděleně aktéry a instituce pracující v rámci sektoru soukromého od těch působících ve veřejném sektoru. Aktéři i instituce pohybující se na místní úrovni nejsou zcela autonomní ve svém rozhodování. Jejich chování je do určité míry předurčováno politickým, ekonomickým a legislativním prostředím vytvářeným centrální vládou. Postižení vlivu vládních politik na specifika lokálního klimatu a studium vztahů mezi centrem a místní úrovní státní správy a samosprávy se stává nezbytnou součástí institucionální analýzy města. Jejíž je celá problematika analýzy institucí značně rozsáhlá a podrobný rozbor patří spíše do zájmu věd politických, omezím se v následujícím přehledu jen na výčet nejdůležitějších aktérů

a institucí.

V privátní sféře trhu s pozemky a nemovitostmi působí celá řada aktérů a institucí, které svým chováním vytvářejí prostředí, v němž se pohybují domácnosti a další subjekty hledající možnosti své lokalizace ve městě. Možnost volby je pro odlišné domácnosti do různé míry omezená a rozhodování do určité míry vyplývá z momentální konfigurace institucionálních vztahů. Koloběh na trhu s pozemky a nemovitostmi probíhá ve sférách výstavby, směny a spotřeby. Podle těchto sektorů můžeme třídit i jednotlivé agenty a instituce. Na straně výstavby se pohybují vlastníci půdy, jejichž chování do jisté míry ovlivňuje možnost nabídky vhodných pozemků a tak i následnou výstavbu. V moderní společnosti je však užití půdy stále více ovlivňováno na základě intervence veřejného sektoru za pomoci nástrojů plánování a regulace využití půdy. Rozhodující vliv na budoucí konfiguraci sídelní struktury tak často přechází z rukou vlastníků půdy do moci plánovačů. Pravděpodobně nejdůležitějším aktérem na straně produkce je podnikatel (*developer*), který shromažďuje pozemky, získává stavební povolení, shání peníze na výstavbu a často se chová i jako stavitel. Rozhodování podnikatele-stavitele (*builder/developer*) má důležitý vliv na architektonický styl, lokalizaci i cenu bytů a domů (Bassett & Short 1980: 57). Ve všech sférách trhu s pozemky a nemovitostmi hrají důležitou roli finanční instituce, poskytující půjčky umožňující stavebním organizacím výstavbu a domácnostem koupi vystavěných domů a bytů. Chování finančních institucí je do značné míry vymezováno makroekonomickou regulací centrální vlády, stimulační či omezující výstavbu nového bydlení i jeho spotřebu. Nicméně na základě vlastní aktivní činnosti finančních institucí v městském prostředí (restrikce dostupnosti půjček jen pro některé skupiny obyvatelstva, žijícího v určitých oblastech) dochází k územnímu odlišení dílčích trhů s pozemky, domy a byty, které bezprostředně ovlivňuje a utváří sociálně-prostorový charakter vnitřní struktury města (Harvey & Chatterjee 1974, Harvey 1974). Ve sféře spotřeby pracují kromě finančních institucí i vlastníci domů a pozemků (*landlords*), různá družstva a spolky, usnadňující přístup domácností ke koupi odpovídajícího bydlení. V důsledku stěhování domácností, úmrtí a dalším faktorům dochází ke změnám uživatelů pozemků a nemovitostí. Tyto změny obvykle probíhají za asistence realitních společností, odhadců a právních poradců. Zejména záměrně vytvářené klima kolem spekulací při převodech majetku, mající za cíl dosažení vyšších zisků pro realitní kanceláře, může v některých případech výrazně ovlivnit charakter využití pozemků. Harvey (1973: 173) poukazuje na realitu amerických měst, kdy docházelo k doslova úprku bohatších vrstev ze čtvrtí, kde se usídlily černošské rodiny a N. Smith (1979: 544) upozorňuje na zneužívání této skutečnosti realitními kanceláři, které zcela úmyslně "rozsévaly nákazu" a levně skupovaly nemovitosti "prchajícího" bílého obyvatelstva. Pozornost si rovněž zaslouží role různých politických hnutí a stran (Ley 1980, 1987), společenských hnutí (viz Castells 1977a, 1983) a místních organizací obyvatel některých čtvrtí (Lauria 1980), které rovněž ovlivňují utváření městského prostředí.

Jednotliví aktéři a instituce soukromého či veřejného sektoru operují v širším společenském, ekonomickém a legislativním prostředí vytvářeném centrální vládou. V tomto směru je jejich aktivitu potřebné vidět na pozadí širších cílů vládní ekonomické strategie a sociální politiky, specifík sídelní politiky a plánování, regionální i bytové politiky a politik sektorových, stejně jako otázek zdanění půdy a nemovitostí i různých forem regulace cen. Politika centrální vlády rovněž definuje základní mechanismy, které jsou v různých formách rozvíjeny na úrovni místní správy. Zvláštní pozornost si zaslouží dvě základní osy sledování specifikující postavení úřadů místní správy v širším institucionálním kontextu. Ta první, "vertikální", představuje vztahy mezi centrální vládou

a místními správami.⁹ Klíčové jsou zejména finanční vztahy formující charakter přerozdělovacího mechanismu a implikace centrálně zakotvené legislativy mající celoplošný dopad na všechny lokality. Významnou roli rovněž hraje selektivně uplatňovaná sídelní a regionální politika i celá řada odvětvových politik. Druhá, "horizontální" osa pak představuje formu vztahů mezi privátním sektorem a veřejným sektorem. Veřejný sektor do jisté míry sám zajišťuje různé formy "sociálního bydlení" či výstavby sloužící k veřejným účelům. Na druhé straně se pak snaží ovlivnit aktivitu ostatních, soukromých či společenských institucí. Zde svoji roli hraje územní plánování a uplatňování celé řady regulačních mechanismů (Hall 1982, Hagman & Misczynski 1978). Od pasivní úlohy místních správních orgánů při uplatňování restriktivních opatření a transferu dotací ze státní pokladny je možností posunu až k aktivní spolupráci mezi veřejným a soukromým sektorem, jak lze dokumentovat na příkladu *public-private partnership* ve Velké Británii (Sýkora 1992), *urban growth coalitions* (*pro-growth coalition*, *growth machines*) ve Spojených státech (Molotch 1976, Mollenkopf 1983) či *national urban growth coalition* v Nizozemí (Terhorst & Ven 1992).

Kostru přerozdělovacího mechanismu a veřejných intervencí, které podstatně ovlivňují rozvoj města a jeho vnitřní struktury, představuje struktura administrativní správy města. Pozornost si zejména zasluhují dva aspekty územního průmětu administrativní správy města. Tím prvním je vliv expanze městských hranic včleňováním okolních obcí do teritoria města, proces, který se stává důležitou strategií místní politiky k získávání nových zdrojů (Terhorst & Ven 1990), a druhým je vnitřní dělba území města na nižší územně-správní jednotky a sledování rozdělení pravomocí a z toho vyplývajících vztahů mezi "radnicí" a městskými částmi (Kára 1992). V rámci územně-správní kostry města pak po několika liniích probíhá redistribuce zdrojů veřejného sektoru, na jedné straně podmíněná relativně objektivními technickými a plánovacími kritérii, na straně druhé pak významně ovlivňovaná subjektivitou do značné míry perzonalizovaného politického procesu. Celou situaci mohou navíc komplikovat přímé zásahy centrální vlády, což názorně dokumentuje příklad iniciativ sídelní politiky ve Velké Británii (Sýkora 1992), z nichž případ Londýnských doků patří mezi všeobecně známé.

Na vymezení vztahu institucionálního přístupu a tradičních přístupů aplikovaných při studiu měst se v sérii článků soustřeďuje Johnston (1977, 1978, 1979). Konstatuje, že v rámci geografie sídel působí všechny přístupy ve vzájemné koexistenci a že nedošlo k paradigmatickému nahrazení starších teorií. Tuto skutečnost na jedné straně odvozuje od setrvačnosti paradigmatického prostředí zavedeného v jednotlivých akademických školách, na druhé straně pak vidí a sám zdůrazňuje snahu po hledání kompromisu a budování teorie obsahující základní elementy všech přístupů. K osvětlení navrhovaného spojení mezi jednotlivými směry používá tři charakteristiky: proces, prvek a prostorový vzorec. Tradiční geografické přístupy vycházející z pozitivismu spojuje s odhalováním prostorových vzorců, "zákonitých" prostorových pravidelností viditelné stránky reality.

Pahlovy "manažerské" teze a následný rozvoj institucionálního přístupu upozornily na vliv prvků společenského systému, tj. aktérů a institucí (počínaje občanem a konče institucí státu), na utváření prostorových vzorců. Poloha přijímající rozmanitost

---

⁹ Základní informaci o otázkách týkajících se vztahů centrální vlády a místní správy v evropských zemích podává Hanšpach (1992) a na příkladu Nizozemí Dostál a Blažek (1992).

společenské sféry nahradila uniformitu odlišných individuí vstupujících do dřívějších modelů. Zájem se soustředil na postavení prvků v rámci širšího systému, který byl spojován se snahou po zodpovězení otázek "kdo dostává, co, kde a jak".

Johnston (1978, 1979) užívá třetí klíčový termín: proces, který představuje 'dominantní nezávislou proměnnou, která vytváří omezení pro chování aktérů i institucí; v současnosti je tímto procesem dynamika pozdního kapitalismu' (1979: 133). Studium procesu Johnston spojuje s aplikací strukturalismu v geografii a s pracemi Davida Harveye. Tato oblast se stává sférou aktivity radikálních, marxistických přístupů, jimž bude věnována poslední část tohoto příspěvku. Před tím je však užitečné citovat Johnstonův výrok: 'Ačkoliv prvek je umístěn uvnitř procesu a prostorový vzorec vyplývá z činnosti prvků v procesu, jednostranný deterministický vztah (tj. proces -> prvek -> prostorový vzorec) nemusí být vždy přítomen. Všechny tři charakteristiky jsou ve vzájemně dialektickém vztahu; prostorový vzorec může ovlivňovat aktivitu prvků, například při sousedském efektu' (1979: 134).

Politicko-ekonomický přístup

Politicko-ekonomická analýza představuje podstatnou změnu oproti výše uvedeným přístupům jak v pojetí problému, zejména ve způsobu kladení si otázek, tak i v používané metodologii a teoretickém konceptu. Její počátky lze vystopovat na konci šedesátých let, kdy se někteří geografové začali zamýšlet nad společenskou relevantností "prostorové vědy". V té době začala být výraznější pozornost věnována sociálním nerovnostem a spravedlivějšímu přerozdělování zdrojů v prostoru. Badcock uvádí (1984: 28), že nové otázky daly vzniknout dvěma přístupům k jejich řešení. Ten první může být charakterizován jako "liberální formulace"¹⁰ a druhý proud staví svoji základnu na marxistické analýze. Postoje se liší pohledem na to, zda jsou sociální nerovnosti nevyhnutelné, do jaké míry, a zejména návrhy na možná řešení jejího zmírnění či omezení. Oba postoje jsou spojovány s takzvanou radikální geografii. Radikální geografie se rozvinula z "liberálního" společenského uvědomění a jak poukazují Richard Peet a Nigel Thrift (1989), "liberální" postoj zastávala na přelomu šedesátých a sedmdesátých let většina "radikálních" geografů. V té době se zkoumaly především otázky prostorového vyjádření sociálních nerovností, na něž se radikálové snažili upozornit, a to za pomoci tradičních metod, aniž by došlo k podstatnějšímu obratu v teoretické a metodologické koncepci geografického výzkumu.

V oblasti mapování sociálních nerovností na národní, regionální i vnitroměstské úrovni mezi nesporně nejkvalitnější patří práce Davida M. Smitha (1979), který do svých sledování zahrnul i oblast zemí bývalého sovětského bloku. Identifikace nerovného prostorového rozložení sociálního blahobytu se stala základem pro rozvoj prostorových

¹⁰ Termín liberální je v původní literatuře používán ve smyslu značně odlišném od užití, s nímž se čtenář setkává v souvislosti s prosazováním radikální ekonomické reformy. Liberální zde neznámá podporu co nejvolnější formě tržní ekonomiky s minimalizací státních zásahů, nýbrž vyjadřuje snahy po uskutečnění sociálních reforem a prosazování sociální politiky zmírňující stávající sociální nerovnosti, politiky zaměřené především na lidi a odsouvající ekonomické otázky na druhé místo, popřípadě snažící se o nalezení kompromisu mezi sociální spravedlností a ekonomickou efektivností.

aspektů ekonomické *welfare* teorie, pokoušející se najít mechanismy sociálně spravedlivějšího rozdělování zdrojů. O její aplikaci v geografii se mimo jiné pokoušel rovněž David M. Smith (1977). Jak upozorňuje Badcock (1984: 39), *welfare* analýza sociálně optimální alokace zdrojů začíná s kritériem Paretoovy optimality (*Pareto optimality*), které sice zajišťuje, že se při podpoře maximalizace ekonomické efektivity situace žádného subjektu (individuálního člověka, rodiny či firmy) nemůže zhoršit, nicméně umožňuje, aby se zvýšil blahobyt bohatších a tím dále prohloubil relativní rozdíl mezi sociálně slabším a sociálně silnějším obyvatelstvem. Užití koncepce Paretoovy optimality Badcock hodnotí jako konzervativní počín, který umožňuje zachování stávajících nerovností. David Smith postupně ustupuje z hájení pozic založených na *welfare* ekonomii a vidí úkol geografa jako 'analytika prostorového rozložení a prostorových procesů, pracujícího uvnitř širšího, multidisciplinárního přístupu nabízeného současnou politickou ekonomikou' (1979: 266).

Z "liberálních" pozic píše David Harvey první část "*Social Justice and the City*", knihy, která v sedmdesátých letech snad nejvýrazněji ovlivnila myšlení geografů. Harvey se na jejích stránkách pokouší identifikovat příčiny sociálně nespravedlivého rozdělování zdrojů. Jako rozhodující společenský cíl vidí nalezení takového 'rozdělování, které bude maximalizovat jak ekonomickou efektivitu, tak sociální rovnoprávnost v sídelním systému, a nebo přinejmenším alespoň maximalizovat naši schopnost kontrolovat "skrytý mechanismus" rozdělování a přerozdělování zdrojů' (Harvey 1973: 86). V druhé části knihy se Harvey dostává na marxistické pozice, na nichž v průběhu sedmdesátých a osmdesátých let buduje "historicko-geografický materialismus" (Harvey 1982) jako metodu analýzy soudobého kapitalismu a zejména urbanizačních procesů (Harvey 1985a, 1985b, 1989a, 1989b). Na vývoji myšlení Davida Harveye v průběhu první poloviny sedmdesátých let můžeme názorně pozorovat posun od "liberální" k marxistické analýze. Podobný vývoj prodělal i již výše zmíněný Richard Peet a další radikální geografové.

Radikální geografové začali v průběhu sedmdesátých let svůj přístup budovat na základě zarámování studovaných problémů do širšího společenského kontextu. Teoretický a metodologický rámec jim v oblasti společenské teorie poskytovala marxistická analýza a v oblasti filosofie strukturalismus. Podle strukturalismu by se studium reality mělo zaměřit na tři úrovně: (1) superstrukturu, představující vnější a pozorovatelnou tvář reality (sociálně-ekonomická, kulturní, politická a prostorová organizace společnosti), (2) infrastrukturu, tj. úroveň procesů formujících superstrukturu, jejichž podstata může být pouze teoretizována a následně porovnávána s proměnami v superstruktuře, (3) skrytou strukturu, kterou jsou myšleny výchozí principy strukturace reality, představující společnou podstatu všech procesů i výsledného stavu jimi tvořeného. Jak uvádí Johnston (1991: 222), marxistický strukturalismus se primárně soustředil na odhalení procesů působících v infrastrukturu¹¹ a jejich vztahy k pozorovatelným společenským i prostorovým strukturám v superstruktuře. Podoba superstruktury v určitém místě a čase odráží fungování infrastruktury v prostředí, které bylo vytvořeno předchozím vývojem. Duncan a Ley (1982) upozorňují, že marxistická analýza je určitou formou holismu, kde celek představovaný vyabstrahovaným konceptem kapitálu, ekonomické struktury či ekonomických procesů, je pojímán jako skutečně a sám o sobě existující. Marxistický

¹¹ Koncept infrastruktury formuje v marxistické analýze historický materialismus, který zdůrazňuje primární úlohu ekonomické sféry pro vývoj a strukturaci společnosti.

strukturalismus kritizují za pojetí člověka jako pasivního prostředníka uskutečňování cílů abstraktních, neuchopitelných a neverifikovatelných struktur a za uvádění ekonomických procesů jako základní a výhradní příčiny veškerého dění ve společnosti.

Ve skutečnosti je superstruktura vytvářena, udržována a měněna prostřednictvím člověka, který je aktérem zprostředkovávajícím vliv infrastruktury. Výsledné prvky superstruktury (např. různé druhy politických a administrativních systémů) se vlivem působení lidského faktoru liší místo od místa. Aktivitu člověka je nutno vidět v souladu s procesy, které jeho činnost na jedné straně umožňují a na druhé omezují. Výsledkem působení člověka a společenských institucí promítajících vliv infrastruktury do vytváření superstruktury je prostředí, které určuje hranice dalšímu vývoji. O postižení a vysvětlení specifik územních diferencí za současného akceptování platnosti obecných principů marxistické teorie, a to na základě snahy o propojení empirického a teoretického výzkumu, se pokouší realismus. Realisté zdůrazňují, že činnost člověka a jeho chování je omezeno společenskými, zejména ekonomickými procesy, ale nepopírají aktivitu lidského činitele. Realisté na rozdíl od ortodoxních strukturalistů netvrdí, že obsah superstruktury je determinován procesy působícími v infrastruktuře, ale říkají, že superstruktura může být správně uchopena jen rozvojem a testováním teorií o infrastruktuře (Sayer 1982: 85-87). Takovouto teorií je například marxismus, který nabízí kostru v níž mohou být zarámovány dílčí empirické studie a díky níž mohou být empirická pozorování správně pochopena. Marxisté se rovněž snaží o vytvoření politického programu cíleného na změny ve výrobním procesu s cílem odstranit silný a restriktivní vliv zájmů kapitálu na lidskou existenci. Emancipace společenského vědomí se stává hlavním cílem kritické teorie (Gregory 1978), která kombinuje marxistický realismus s rozvojem umění předávat znalosti (hermeneutika, tj. teorie vysvětlování a objasňování významů) a tak se pokouší umožnit lidem snazší porozumění reálným procesům probíhajícím ve společnosti, tj. objasnit a poznat infrastrukturu (Johnston 1991: 227).

Johnston (1991: 227-228) velmi názorně shrnul základní body charakterizující marxisticko-realistický přístup v geografii:

- (1) vysvětlení prostorové organizace společnosti může být dosaženo jen na základě porozumění ekonomickým procesům působícím v infrastruktuře;
- (2) tyto ekonomické procesy nemohou být pochopeny přímo, ale musí být objeveny na základě rozvoje teorií, které jsou konzistentní s vnějšími projevy v superstruktuře;
- (3) tyto ekonomické procesy podléhají neustálým změnám, s nimi se mění i jejich pozorovatelná část, a tudíž univerzální zákony superstruktury nemohou být odvozeny;
- (4) třídní boj (buržoazie versus proletariát) je jádrem ekonomických procesů;
- (5) způsob realizace procesů v superstruktuře odráží činnost lidských aktérů, která probíhá uvnitř omezení daných na jedné straně současným charakterem těchto procesů a na straně druhé jejich realizací v předchozím vývoji; individuální aktéři jsou sice ve své činnosti omezeni, nicméně jejich vlastní aktivita je možná a není absolutně determinována vlivem infrastruktury (jak se snaží naznačit ortodoxní strukturální marxisté);
- (6) jakýkoliv pokus o ovlivnění současné superstruktury, který je postavený na základě plánovacích mechanismů vycházejících z pozitivistického zkoumání současných projevů v superstruktuře, pouze pomáhá udržet současné nerovnosti a nespravedlnosti ve společenském systému;
- (7) lepší porozumění procesům probíhajícím ve společnosti vyžaduje mnohem těsnější spolupráci, pokud ne přímo integraci, společenských věd;
- (8) cílem akademické práce musí být emancipace obyvatel, vedoucí ke změnám ve společenském systému.

Přestože politicko-ekonomické přístupy v geografii představují značně široký proud, který nelze ztotožňovat s marxismem, představují různé formy marxistické analýzy těžiště rozmanitosti politicko-ekonomických přístupů.¹² V následujících odstavcích se soustředím na bližší přiblížení dvou bloků, které významně reprezentují současné politicko-ekonomické-přístupy ke studiu města. První z nich staví na marxistické analýze procesu urbanizace v kapitalismu vycházející z prací Davida Harveye (1973, 1978, 1982, 1985a, 1985b, 1989a), která se pokouší o odvození a zasazení urbanizace do širších společenských a zejména ekonomických souvislostí. Druhý blok pak představuje marxistická analýza renty, jakožto klíčového mechanismu ovlivňujícího vnitřní strukturu města a její transformaci.

David Harvey přikládá urbanizaci za kapitalismu specifický význam. Jeho interpretace urbanizačních procesů vychází ze vzájemné integrace dvou témat: akumulace kapitálu a třídního boje. Třídní charakter kapitalistické společnosti je založen na nadřazenosti kapitálu práci. Aby si buržoazie jako třída i jednotliví kapitalisté uvnitř vlastní třídy udrželi své postavení, musí se neustále poohlížet po zisku. Akumulace kapitálu je základním prostředkem, který slouží k udržení nadřazenosti kapitálu a stávající třídní struktury. Harvey (1989a: 60) upozorňuje, že jednotliví kapitalisté se snaží dosáhnout každý svých individuálních zájmů. Agregátní výsledek činnosti jednotlivců však může být v rozporu se zájmy třídy jako celku. Kapitalismus volné soutěže, primárně orientovaný na výrobu výrobních prostředků, jejíž organizace byla obvykle uzavřena uvnitř "industriálního" města, se vlivem nadprodukce vyplývající z nekoordinované činnosti jednotlivých kapitalistů dostával do krizí, z nichž východisko nabídla až keynesiánská strategie centrálního řízení makroekonomického vývoje na úrovni národního státu. V zájmu sebezáchovy postupně došlo k přeorientování se z výroby, jako určujícího faktoru možné akumulace kapitálu, na spotřebu, nebo lépe řečeno na výrobu spotřebních předmětů, která se stala výraznějším činitelem ovlivňujícím organizaci postindustriální společnosti. Keynesiánství podporovalo především hromadnou organizaci spotřeby ze strany státu a tak Manuel Castells mohl ve své známé knize "*The Urban Question*" (1977a) definovat město jako základní jednotku kolektivní spotřeby. Hlavním činitelem modelujícím charakter a strukturu "postindustriálního" města se tak stala spotřeba. Spotřeba však představuje jen vnější stránku principů působících v základně výrobních procesů.

Podle Harveye (1978) je klíčem k pochopení urbanizace poznání systému oběhu kapitálu a jeho akumulace. V takzvaném primárním cyklu oběhu kapitálu, který probíhá ve výrobní sféře, dochází ke klasické reprodukci. Hnacím motorem vývoje je zde kapitalistická soutěž, kde se každý kapitalista snaží o dosažení co největšího zisku tím, že rozvíjí a využívá progresivní technologie. Kapitál proudí do těch sektorů výroby, které zajišťují dosažení největších zisků. Neustále tak dochází k pohybu kapitálu mezi průmyslovými odvětvími, vedeného snahou jednotlivých kapitalistů po dosažení co nejvyšší akumulace. Postupně se vytváří větší množství kapitálu, než je ekonomický systém schopný využít. Činnost individuálních kapitalistů tak vede ke krizím z nadprodukce, které ohrožují zájmy buržoazní třídy jako celku. Ve chvílích, kdy je ekonomický rozvoj v

---

¹² S některými ze současných témat politicko-ekonomického přístupu ke studiu restrukturalizace měst se lze seznámit na jiném místě této publikace (viz Petr Pavlínek, 5. kapitola).

industriálním sektoru ohrožován, se nabízí možnost dočasných investic do oblasti takzvaného sekundárního cyklu oběhu kapitálu. Do něho Harvey zahrnuje spotřební fond (prostředky dlouhodobé spotřeby, tj. auta, pračky, televize, atd.), budovy a infrastrukturu sloužící výrobním účelům a budovy a infrastrukturu vytvářející fyzické prostředí v němž dochází ke spotřebě (obytné domy, obchody, kulturní zařízení, atd.).¹³ Zatímco se individuální kapitalisté snaží o co nejvyšší akumulaci v primárním cyklu, dochází k zanedbávání cyklu sekundárního. Ten totiž v období normálního vývoje nenabízí vysokou návratnost na zisky a v případě investic do infrastruktury vykazuje vysokou náročnost na množství kapitálových prostředků. V případě krizí se sice dočasně investice do některých oblastí sekundárního cyklu mohou stát výnosnějšími a bezpečnějšími, nicméně klíčovou roli pro vstup kapitálu do sekundárního cyklu hraje instituce státu. Kapitalismus volné soutěže je tak pozvolna nahrazován státními intervencemi, které na základě garantování a financování rozsáhlých projektů směřujících na vybudování infrastruktury, pomáhají uhladit rozpory vznikající z nadprodukce v primárním cyklu. Poznání politiky finančních a státních institucí je tudíž klíčem k pochopení přesunu investic do sekundárního cyklu nebo jeho specifických sektorů (doprava, bydlení, veřejná zařízení, atd.). Od takového přesunu investic z primárního cyklu oběhu kapitálu, tj. výroby, do sekundárního cyklu oběhu kapitálu, tj. výstavby, je například odvozován rozsáhlý proces suburbanizace, který proběhl na severoamerickém kontinentu v tomto století (Harvey 1989a: 59-89, Smith 1979: 541, Smith 1982: 150). Aby byl obraz oběhu kapitálu úplný, Harvey specifikuje terciární cyklus oběhu kapitálu, který obsahuje (1) investice do rozvoje vědy a technologie a (2) rozsáhlou oblast sociálních výdajů, vztažených k procesu reprodukce pracovní síly (na jedné straně sem patří výdaje na zvýšení kvalifikace pracovní síly na straně druhé pak investice do oblasti ovlivňování a ovládání třídy pracujících ideologickými, vojenskými a dalšími nástroji). Jednotliví kapitalisté těžko budou ochotni tyto investice sami vynakládat, proto jsou nuceni spolupracovat na základě třídních zájmů, k čemuž formují a využívají instituci státu, která mimo jiné pomáhá svádět investice do oblasti výzkumu a vývoje a k zlepšení "využitelnosti" pracovní síly.

Harvey implicitně předpokládá, že v oběhu kapitálu jsou vnitřně zabudované rozpory. Tyto rozpory spojuje s akumulací kapitálu, která má tendenci dosahovat takové úrovně, která již nemůže být plně využita stávajícími kapacitami bez určitého znehodnocení kapitálu. Jak již bylo výše uvedeno, při nesnázích v primárním cyklu může dojít k dočasnému přelivu kapitálu do cyklu sekundárního. Investice v sekundárním i terciárním cyklu jsou vedeny logikou, podporující fungování kapitalistického ekonomického systému. Kapitál je investován takovým způsobem, který ať přímo (investice do fyzické infrastruktury) nebo nepřímo (investice do sociální infrastruktury) rozšiřuje možnosti pro vytváření zisků a další akumulaci kapitálu (Harvey 1989: 68-69). K vybudování takových podmínek, které vytvářejí nový potenciál pro expanzi kapitálové akumulace, slouží plánování. Tendence k neustálé akumulaci mohou vést v celé sféře oběhu kapitálu k "přehřátí" z nadprodukce, která již nemůže být spotřebována takovým způsobem, aniž by nedošlo k částečnému znehodnocení vytvořených hodnot. V takovémto případě se hovoří o ekonomické krizi. 'Krizi jsou "iracionální racionalizátoři" v

¹³ Myslím si, že v současné etapě vývoje lze spotřební fond zahrnout pod primární cyklus, neboť je integrální součástí reprodukce pracovní síly a navíc ve výrobě postupem vývoje převládla výroba orientovaná na spotřebu lidí a společenských institucí nad výrobou výrobních prostředků.

kapitalistickém výrobním způsobu. Jsou indikátorem nerovnováhy a tlačí k racionalizaci (která může být bolestivá pro některé sektory kapitalistů i pracujících) procesů výroby, směny, rozdělování a spotřeby. Rovněž mohou působit ve směru racionalizace institucionálních struktur (zejména finančních a státních institucí)' (Harvey 1989a: 70). Harvey (1978, 1989a) rozlišuje tři druhy krizí:

(1) Dílčí krize postihují určitý sektor či región a mohou být vyřešeny vnitřní reorganizací postižené oblasti.

(2) Přesmykácí krize (*switching crises*) představují rozsáhlou reorganizaci a restrukturalizaci pohybu kapitálu s cílem nalézt nové cesty pro umístění produktivních investic. Zde je účelné rozlišovat na sektorové přesmykácí krize, kdy dochází k pohybu kapitálu z neperspektivního odvětví do sféry nabízející vyšší produktivitu, a geografické přesmykácí krize, kdy dochází k přelévání kapitálu z jednoho území do druhého.

(3) Globální krize. ovlivňuje do určité míry všechny sektory a regióny kapitalistického výrobního systému. Harvey se zmiňuje o dvou takovýchto krizích, první proběhla ve třicátých letech tohoto století a druhou spojuje s tzv. ropným šokem po roce 1973.

Výše uvedená teorie akumulace kapitálu je perspektivou, z níž Harvey pohlíží na proces urbanizace, který znamená 'vytváření fyzické infrastruktury pro výrobu, oběh, směnu a spotřebu' (1989a: 72). Klíčovým problémem je odhalení způsobu, kterým kapitál proudí do výstavby fyzického prostředí. Harvey (1989a: 74-77) dokládá existenci cyklicky se opakujících investic do výstavby fyzického prostředí měst a vztahuje je ke krizím v primárním cyklu oběhu kapitálu. Příliv investic do sekundárního cyklu v určité fázi ztrácí na své produktivitě a aktivita se přesouvá zpět do primárního cyklu. Fyzické prostředí se vyznačuje dlouhodobou setrvačností jednou vystavěných hodnot. Rytmus cyklického přílivu investic do výstavby budov a infrastruktury je sice primárně dán akumulacním procesem v primárním cyklu, ale jeho charakter a výsledná forma použití kapitálu v sekundárním cyklu jsou výrazně podmíněny životním cyklem fyzického a finančního znehodnocování dříve vybudovaných hodnot. Investice do výstavby budov a infrastruktury se vyznačují dlouhodobou návratností vložených prostředků a pevnou fixací kapitálu do ní vloženého. Proto pořizovací hodnota pevně zabudovaná do objektu může být splacena pouze za plného využití jeho užité hodnoty během amortizační doby (Harvey 1989a: 84). Rychlý nástup nových a moderních technologií však často urychluje znehodnocování starého fixního kapitálu, způsobuje jeho nižší využitelnost a prodlužování doby návratnosti kapitálu. Proces akumulace kapitálu je tak brzděn a svazován již nevyhovujícími fyzickými strukturami. Tam, kde dochází k přílišnému omezování produktivity kapitálu, dochází k opuštění staré infrastruktury, která sice stále vykazuje určitou užitnou hodnotu, nicméně ta je nevyužitelná pro zajištění dostatečné návratnosti vloženého kapitálu, a tak její finanční hodnota klesá na zanedbatelné minimum. Toto minimum však při určitých změnách může nabídnout nové možnosti potenciálních zisků a může dojít k revitalizačním procesům. 'Vývoj kapitalistické ekonomiky neustále balancuje na ostří nože mezi zachováním finančních hodnot zabudovaných do fyzického prostředí v minulosti a destrukcí hodnoty těchto investic za účelem otevření nového prostoru pro pokračující akumulaci' (Harvey 1989a: 83).

Zatímco město bylo ve středověku nositelem specifických procesů formujících charakter společnosti na základě dichotomie mezi městem a venkovem, v moderní kapitalistické společnosti ztrácí město svůj specifický význam. 'Společnost sama o sobě se dnes rovná jednomu velkému městu', tvrdil již Durkheim (Saunders 1986: 50). Pro sociology skutečně město jako specifická jednotka sociologického výzkumu může ztrácet

na významu. Sociologové vždy měli snahu město spojovat s určitým specifickým procesem. Jejich dnešní pohled často vede k definování města jako jednotky kolektivní spotřeby (Castells 1977a, Saunders 1986). Zjednodušování organismu města na vypreparování určitého sektoru, i když nesporně v daném období nejprogresivněji přetvářejícího charakter společenských procesů a prostorových struktur však vede k zjednodušení opomíjícímu komplexitu organizace společnosti v prostoru. Na město nelze pohlížet jako na specifickou a izolovanou formu společenského života, ale jako na integrální prvek celospolečenské reality. Marxistická analýza urbanizačních procesů proto musí začínat zasazením problematiky do "širších společenských souvislostí".

Za jeden z nejzdařilejších pokusů marxistického přístupu ke studiu města lze označit knihu *"The Urban Land Nexus, and the State"* (Scott 1980). Allan Scott definuje tzv. nexus městské půdy (*urban land nexus - ULN*), který je představován 'organickou integrovanou entitou městské občanské společnosti a sídelního plánovacího systému. Ve své bezprostřední vnější podobě nabývá formy *land use* systému, který se skládá ze vzájemně se prostupujících složek soukromého a veřejného prostoru. Tyto prostory jsou výsledkem historicky podmíněné lokalizační logiky různých aktérů v městském prostoru. ULN představuje strukturovaný soubor značně polarizovaných, rozmanitých lokalizačních výhod, jejichž prostřednictvím jsou zprostředkovávány různé sociální a vlastnické vztahy v kapitalismu' (Scott 1980: 3-4). Scott odmítá jakýkoliv pokus o uchopení městského fenoménu jakožto "nezávislé proměnné" a nejdříve se zabývá otázkou původu ULN ve společnosti jako celku. K tomu mu slouží následující koncept: logiku ULN odvozuje od (1) nezávislé logiky rozhodování soukromých i veřejných subjektů v městském prostoru; (2) logiky občanské společnosti a státu; (3) logiky kapitalistického výrobního způsobu (trvalého a neomezeného fenoménu). Základem poznání dynamiky vývoje ULN je odhalení procesů, ve kterých 'méně trvalé události a struktury vznikají z více trvalých událostí a struktur' a podobně i 'procesu obrácené transformace, kdy trvalejší struktury jsou modifikovány a částečně restrukturalizovány těmi méně trvalými' (Scott 1980: 6). Hmotným základem ULN je způsob a užití pozemků ve městech. Půda má dvě užitné hodnoty: "úrodnost" a polohu. V urbanizovaném prostoru hraje klíčovou roli poloha, která je 'vytvářena jako historicky podmíněná kategorie, obsahující společenské vztahy uvnitř širší kapitalistické společnosti' (s.18). V moderní kapitalistické společnosti byla půda redukována na pouhou obchodní hodnotu, tj. zboží, stejně jako vše ostatní (s. 28-30). Na pozemek s určitými lokalizačními výhodami Scott pohlíží jako na majetek, který přináší vlastníkově rentu, nebo při prodeji kapitalizaci budoucí renty. Za základ teoretické koncepce *land use* systému v urbanizovaných prostorech považuje analýzu pozemkové renty.

Renta v marxistickém pojetí představuje především vyjádření společenského vztahu, tj. peněžní úplatu někomu za možnost využití půdy či pozemku. Možnost vybírat rentu vzniká na základě rozdílných podmínek pro výrobní i jinou činnost. Uvědomělá činnost člověka či jím vytvářených institucí manipulujících s určitým druhem pozemků umožňuje tuto "přirozenou" diferenciaci umocňovat i modifikovat. Připomeňme si, že Marx definoval diferenciaci renty, vyplývající z nestejně úrodnosti jednotlivých pozemků, která je daná přirozenými předpoklady (diferenciální renta 1), nebo dodatečnými vklady kapitálu zvyšujícími původní úrodnost (diferenciální renta 2), monopolní rentu, způsobenou výjimečnými charakteristikami některých pozemků, kterých je výrazný nedostatek a absolutní rentu, spojenou s aktivitou vlastníků půdy v zemědělském sektoru, chránících své zájmy vůči ostatním sféram ekonomického života. Snaha o aplikaci původních Marxových kategorií renty z oblasti zemědělství k analýze procesu urbanizace

dominuje většině marxistických pokusů o uchopení tohoto tématu. Marxistická teorie renty obvykle začíná kritikou neoklasických přístupů, které abstrahují od společenských vztahů, tj. jádra kolem kterého je naopak stavěna marxistická teorie renty. Neoklasická ekonomie pojímá rentu jako alokační mechanismus, který přiřazuje jednotlivým pozemkům jejich nejefektivnější využití a působí tak jako "tržní koordinátor". Marxistická politická ekonomie se zajímá především o otázku do čí rukou proudí tento zisk a jakým způsobem ovlivňuje strukturaci a vývoj společenských vztahů a společnosti jako celku. Jádrem společnosti je ekonomická sféra a klíčovým je tudíž pojetí role renty ve vztahu k výrobě. Stejně jako Ricardo i Marx považoval rentu za překážku pro akumulaci kapitálu, jejímž primárním zdrojem je soukromé vlastnictví půdy. Poloha nahlížení na rentu jako na negativní faktor je přijímána i ve většině marxistických analýz renty ze sedmdesátých let. Marxistická teorie renty však prošla od počátku sedmdesátých let podstatným vývojem a jak naznačuje Haila (1990), její pojetí dnes stojí na důležité křižovatce.

Během sedmdesátých let byla v centru pozornosti marxistických diskusí otázka renty monopolní a absolutní (věcný význam obou termínů byl často zaměňován či směřován), jejichž koncepce byla primárně spojována se snahou o využívání monopolistického postavení vlastníků městských pozemků k získávání speciálních příjmů renty. Velice dobrý úvod do diskuse těchto otázek nabízí Walker (1974), Harvey (1973, 1974), Harvey & Chatterjee (1974), Scott (1976) nebo nověji Leitner & Sheppard (1989). Roweis & Scott (1978: 51) definují městskou půdu '(1) jako společenský produkt, který je sice kolektivně vytvářen, ale jehož specifická užitná hodnota záleží na nekontrolovatelných způsobech, kterými je privátně užíván a (2) jako společenský produkt, který je sice kolektivně vytvářen, ale z něhož pramenící výhody jsou privátně přisvojovány ve formě renty', a tak upozorňují na základní rozpor, na jehož osvětlení se marxistická analýza primárně soustřeďuje. Tuto fázi vývoje nazývá Haila (1990: 278) obdobím konsensu a charakterizuje je v následujících bodech: (1) zájem o koncept absolutní a monopolní renty převažoval nad zájmem o rentu diferenciální; (2) na rentu je nahlíženo jako na předkapitalistický či nekapitalistický element, který přežívá uvnitř kapitalismu a brání akumulaci kapitálu; (3) renta byla především považována za sociální vztah.

Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let se začíná rozvíjet diskuse kolem diferenciální renty (Ball 1977, Fine 1979) a na základě odhalení její společenské podstaty je její koncept spojen s teoretizováním renty monopolní a absolutní. Je naznačováno, že renta může mít rovněž pozitivní vliv na ekonomický rozvoj (Ball 1985). Novou roli renty definuje Scott (1980), který tvrdí, že v současné společnosti již renta není překážkou rozvoje, jak tomu bylo v počátcích kapitalismu. Jednou akumulovaná renta 'okamžitě vstupuje do proudu nových investic, kde přispívá k akumulačnímu procesu' (Scott 1980: 30). Významný předěl však znamená rozklíčování abstraktního konceptu společenské podstaty renty. Poznání skutečnosti, že pozemkové vlastnictví není předmětem zájmu homogenních a jednotných třídních zájmů, ale že trh s pozemky je výrazně strukturován a tato strukturace ovlivňuje existenci celé řady specifických forem renty, vede ke zdůrazňování důležitosti analýzy konkrétních situací a ke skeptičnosti k možnosti formulování obecné teorie renty. Ball (1985: 523) zamítá existenci kategorie renty jakožto univerzálního činitele působícího v městském prostoru a považuje teorii renty za mrtvou. Ballovy argumenty vyvrací Haila (1989, 1990) a pokouší se o nastínění nové teorie renty (1988, 1990). Haila vychází ze dvou tvrzení odvozených od Harveye (1982): (1) mezi vlastníky půdy se projevuje tendence pohlížet na svůj majetek jako na pouhou finanční

hodnotu; (2) renta plní koordinační funkci v kapitalismu. 'Půda se stává formou fiktivního kapitálu a trh s pozemky pracuje jako specifická větev oběhu kapitálu. V takových podmínkách je půda pojmána jako pouhá finanční hodnota, která je kupována a prodávána podle výše renty, kterou vynáší' (Harvey 1982: 347). Za takovéto situace se objevují tlaky po efektivním využití půdy. Vlastník, který nahlíží na půdu jako na pouhou finanční hodnotu, 'podporuje na svých pozemcích takové aktivity, které odpovídají nejlepšímu využití, a to nejen v současnosti, ale i s ohledem na možnosti v budoucnu' (Harvey 1982: 368). Renta tak může hrát roli koordinátora efektivnějšího využití zdrojů. Harveyovo a Haily pojetí koordinační funkce renty se však v jednom zásadním bodu liší od neoklasické analýzy. Ve statickém modelu města neoklasických ekonomů to byl druh využití půdy, který určoval rentu. Dynamické pojetí vztahu mezi rentou a užitím pozemků, nastíněné Harveyem, znamená podstatný posun. Haila uvádí, že renta může být 'podnětem způsobujícím změny ve využití půdy' (1990: 290). Toto pojetí bohužel nedotahuje do konce. Smithův (1979b, 1982) koncept rent gap, tj. rozdílu mezi potenciální pozemkovou rentou, které je možno dosáhnout za nejlepšího využití a pozemkovou rentou kapitalizovanou za současného užití, nabízí odpověď. Klíčovým je výraz potenciální. Význam, skrývající se za tímto slůvkem, je síla očekávání budoucích výnosů, kterých může být dosaženo při změně využití pozemků. Potenciálně očekávaná renta je tím činitelem, který může vytvářet předpoklady k transformaci sídelních struktur.¹⁴

Marxisté nevěnovali téměř žádnou nebo jen okrajovou pozornost prostorovému aspektu renty. Některé analýzy, z nichž mezi nejvýznamější patří analýza diferenciacie trhu s pozemky a nemovitostmi ve městě na jasně prostorově odlišitelné oblasti (Harvey & Chatterjee 1984, Harvey 1984), zachycují jen dílčí aspekty celé problematiky. Prolomení naznačují pokusy Scotta (1980) a Shepparda s Barnessem (1990), které vycházejí z neoricardiánské ekonomické perspektivy (viz Cole, Cameron, Edwards 1991). Jejich výsledky nápadně připomínají neoklasické modely vnitřní struktury města. Klíčovou otázkou pro nové koncepce teorie renty ve vztahu k městskému prostředí tudíž může být, jak naznačuje Haila (1990), vzájemná komplementarita vybraných prvků a silných stránek neoklasických, neoricardiánských a marxistických přístupů.

Závěry a doplnění

Pozorný čtenář může namítnout, že došlo k opominutí celé řady důležitých faktů. Některé z nich nebyly diskutovány zcela vědomě a bylo by tudíž správné se o nich zmínit alespoň v závěru a uvést důvody tohoto opomenutí. Jedním z nich je úplná absence konceptu města jako celku a městského způsobu života. Ve výše uvedených řádcích a odstavcích jsem se soustředil výhradně na pojetí vnitřní struktury města, aniž bych blíže specifikoval, co město vlastně je. Každý z nás, lidí žijících v moderní urbanizované společnosti, má svoji vnitřní představu města a městského způsobu života, které se vyznačují neobyčejnou rozmanitostí, vnitřní strukturovaností a dynamikou. Pokusy o exaktnější definování města a "městského", prováděné téměř výhradně na poli sociologie, sklouzávaly ke schematismu postavenému na nesprávně provedené abstrakci v totalitě reality. Tyto pokusy bych shrnul do dvou skupin.

¹⁴ K Smithově teorii renty se vrátím a podrobně ji rozeberu na jiném místě této publikace.

První definuje město jako samostojící jednotku nezávislou na zbytku společnosti. Sem patří tradiční přístupy sociální-ekologie a neoklasická analýza měst. Explicitní snaha o ospravedlnění tohoto přístupu vedla k hledání dichotomie mezi městem a venkovem, městským a venkovským způsobem života. V této oblasti sehrál nesporně klíčovou roli jeden z nejnámějších sociologických příspěvků všech dob "Urbanism as a way of life" (Luis Wirth 1938). Redfieldova (1947) snaha o nalezení venkovského způsobu života a tak explicitní potvrzení Wirthových tézí jej vedla až ke studiu venkovského osídlení na Yucatánu. Tento postup však spíše naznačuje odlišnost mezi dvěma značně odlišnými společnostmi, které jsou poznamenány zcela odlišným stupněm urbanizace, než aby se dal použít k definování rozdílu mezi městem a venkovem v každé z nich. V moderní urbanizované společnosti nejsou významné rozdíly mezi životem ve městech a na venkově nebo jinak řečeno charakter městské společnosti není postaven na jiných základech než společnosti venkovské. Spíše jde o pozvolnou a kontinuální změnu gradientů dílčích charakteristik symbolizujících "městskost" či "venkovskost" života. K těmto závěrům už ostatně dospěli klasici společenských věd, Marx, Weber a Durkheim, kteří upozorňovali na významnou úlohu, kterou město sehrálo při transformaci středověké v moderní společnost, nicméně naznačují, že město v moderní historii pozbylo roli dominantního transformačního činitele zásadně ovlivňujícího strukturaci a vývoj společnosti jako celku (Saunders 1986).

Druhá skupina názorů naopak vychází z pojetí města a městského způsobu života jako nedílné součásti společnosti jako celku. Pokusy o definování specifík města vycházejí z postupu, kdy jsou z komplexity "městského" vyňaty nejprogresivnější stránky společenského života, které v dané etapě vývoje nejvýznamněji ovlivňují strukturaci reality a ty jsou následně ztotožněny s pojetím "městského". Tento postup výrazně ovlivnil studie měst v sedmdesátých a osmdesátých letech, kdy zejména pod vlivem Castellsovy koncepce (1977) dochází k nazírání na město jako na jednotku kolektivní spotřeby. Rovněž Saunders (1986) zdůrazňuje důležitost spotřeby pro formování organizace soudobé společnosti. Vliv spotřeby se však neomezuje jen na města a tudíž Saunders končí svoji analýzu pochybností, zda vůbec může existovat sociální teorie měst, pokud nelze (v sociologickém smyslu slova) definovat něco, co by bylo typicky městského.

Obě výše uvedená pojetí pochází z dílny sociologické, odkud byly přejímány do ostatních společenských věd včetně geografie. Jejich základním nedostatkem je nevhodný způsob abstrakce, snažící se o ztotožnění města s určitým "sektorem" společenského života. Tento chybný postup podle mého soudu vychází z hluboce zakořeněného způsobu sociologického myšlení, pohlízejícího na strukturaci společnosti "sektorově" a neschopného objevit jinou rovinu. Takovou rovinou myslím například způsob myšlení, který Martin Hampl nastínil už v roce 1971 v teorii komplexity a diferenciaci světa a dále rozvíjí až do dnešních dnů (Hampl 1971, 1988, 1989; Hampl, Charvát, Pavlík 1990; Hampl, Ježek, Kühnl 1983). Otázka komplexního (tj. odlišného od totálního) pojetí strukturace reality však po celých dvacet let od svého vzniku zůstala uzavřena v úzkém okruhu "fandů" kolem "Albertovské školy" teoretické geografie. Ani Hamplova teorie však neumožňuje uchopit město jako specifickou jednotku studia. Spíše představuje rámec a osnovu, pomocí níž lze identifikovat postavení určitého města uvnitř konkrétního sociálně-geografického systému.

Otázkou zůstává, zda pojetí objektu studia ve smyslu jasné odlišitelnosti od zbytku a následná snaha o konstrukci univerzálně platných teorií na základě tohoto média je jedinou správnou cestou, jak uchopit poznávání reality světa a její struktury. Osobně se přikláním ke způsobu uchopení problémů, o které se pokouší široké spektrum

politicko-ekonomických přístupů. Na město pohlížím jako na dílčí součást společnosti jako celku. Jenom poznání vnitřní struktury společnosti a principů jejího vývoje nám umožní správně pochopit procesy probíhající ve městě a utvářející jeho charakter. Vždyť město je entitou ve které dochází k nejvyšší koncentraci a dynamice společenského dění. Město je takovým prvkem reality světa, jehož (1) vztah s vnějším prostředím a (2) vnitřní struktura jsou výrazně podmíněny prostorovou strukturou společenských i přírodních prvků reality. Správnou konceptualizaci "společenského" (včetně přírodního), "prostorového" (geografického) a "časového" (historického), které vidím jako nerozlučitelné aspekty jednoho celku, považuji za klíčový moment ke správnému uchopení takového objektu studia, jakým je například město. Vhodným východiskem se mohou stát diskuse vedené kolem tématu "sociální procesy a prostorové struktury" (Gregory a Urry 1985; Giddens 1984; N.Smith 1979a; Soja 1980; Thrift 1983; Storper 1985; a další). Teoretické a metodologické zarámování pak může do značné míry poskytovat filosofie realismu, kde bych odkázal především na práce Andrew Sayera (1982; 1985; 1991; 1992).

Utváření soudobé společnosti včetně myšlení ve společenských vědách, tj. i v geografii, je v poslední době stále více ovlivňováno filosofií postmodernismu. Postmodernistické přístupy jsou zejména viditelné na architektonickém stylu nových budov, vyrůstajících při procesu revitalizace na nábřežích a jiných atraktivních místech vnitřních měst v západní Evropě, USA i jinde. Postmoderní architektura nerespektuje pravidla o stylu, materiálech, atd., nebo lépe řečeno řídí se jedním pravidlem: nebyt "moderní". Skleněné věže symbolizující sílu "City" ztrácejí na přitažlivosti své nablýskané a chladné krásy a trend ukazuje k preferenci tvarově i barevně bizarních postmoderních staveb. Postmodernismus v urbanismu vzniká jako reakce na chladné a odtahité prostředí "moderní" architektury, snažící se svou technickou jednotností o "vychování" univerzálních lidí a vyznačuje se svou citlivostí k rozmanitosti lidí a lokalit. Postmodernistický přístup se projevuje i v oblasti studia měst. Nespokojenost s moderními sociálními teoriemi, mezi něž patří i sociální ekologie, neoklasická ekonomie, politická ekonomie či marxismus i realismus vyvolala tzv. postmodernistickou odezvu. Postmodernistický pohled zpochybňuje smysluplnost používaných teorií. Nenabízí však žádnou alternativu. Není divu, vždyť ortodoxní postmodernisté zcela popírají smysluplnost konstrukce teorií reality a vytváření paradigmat vědy. Pragmatici v řadách postmodernistů docházejí spíše než k radikálnímu odmítnutí stávajících teorií k poznání nutnosti jejich modifikace vzhledem ke změnám, které vyznačují přechod od moderní k postmoderní společnosti. Cloke, Philo a Sadler (1991: 177-178) naznačují, že město je (a pravděpodobně vždy bylo) mnohem komplexnější sociálně-prostorový fenomén, kde všechny možné druhy rozmanitých lidí a lokalit jsou promíchány dohromady způsobem, který neodráží vliv jedné logiky, ale vzájemnou provázanost mnoha rozličných logik. Dobrý úvod k diskusi postmodernismu v kontextu teorií města nabízí Philip Cooke (1990), na něhož odkazují postmodernisticky zvědavé čtenáře. Hodnotnou analýzu postmodernity, jakožto současné etapy rozvoje kapitalismu nabízí například Harvey (1989b) a Soja (1989).

Literatura

Alonso, W. (1960): A theory of the urban land market. Papers and Proceedings of the Regional Science Association, 6, s. 149-157.

Alonso, W. (1964a): Location and Land Use: Toward a General Theory of Land Rent

Harvard University Press.

Alonso, W. (1964b): The historic and the structural theories of urban form: Their implications for urban renewal. *Land Economics*, 40, č.2, s. 227-231.

Badcock, B. (1984): *Unfairly Structured Cities*. Oxford, Basil Blackwell.

Ball, M. (1977): Differential rent and the role of landed property. *International Journal of Urban and Regional Research*, 1, č.3, s. 380-403.

Ball, M. (1985): The urban rent question. *Environment and Planning A*, 17, s. 503-525.

Bassett, K., Short, J. (1980): *Housing and Residential Structure: Alternative approaches*. London, Routledge & Kegan Paul.

Bell, D. (1973): *The Coming of Post-Industrial Society*. New York, Basic Books.

Birch, D.L. (1971): Toward a stage theory of urban growth. *Journal of the American Institute of Planners*, 37, č.2, s. 78-87.

Burgess, E.W. (1925): The growth of the city: an introduction to a research project. In: Park, R.E., Burgess, E.W., McKenzie, R.D. (ed.): *The City*. Chicago, University of Chicago Press, s. 47-62.

Carter, H. (1981): *The Study of Urban Geography*. 3. vydání. London, Edward Arnold.

Castells, M. (1977a): *The Urban Question: A Marxist Approach*. London, Edward Arnold.

Castells, M. (1977b): Towards a political urban sociology. In: Harloe, M. (ed.): *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*. London, John Wiley & Sons, s. 61-78.

Castells, M. (1983): *The City and the Grassroots: A Cross-Cultural Theory of Urban Social Movements*. London, Edward Arnold.

Cloke, P., Philo, Ch., Sadler, D. (1991): *Approaching Human Geography: An Introduction to Contemporary Theoretical Debate*. London, Chapman.

Cole, K., Cameron, J., Edwards, Ch. (1991): *Why Economists Disagree: the Political Economy of Economics*. 2. vydání. London, Longman.

Cooke, P. (1990): Modern urban theory in question. *Transactions of the Institute of British Geographers*, 15, č.3, s. 331-343.

Dostál, P., Blažek, J. (1992): Geografické aspekty státní správy v Nizozemí. *Sborník ČGS*, 97, č. 2, s. 97-105.

- Duncan, S., Ley, D. (1982): Structural marxism and human geography: a critical assessment. *Annals of the Association of American Geographers*, 72, č. 1, s. 30-59.
- Evans, A.W. (1973): *The Economics of Residential Location*. London, Macmillan.
- Fine, B. (1979): On Marx's theory of agricultural rent. *Economy and Society*, 8, č.3, s. 241-278.
- Firey, W. (1947): *Land Use in Central Boston*. Cambridge, Mass.
- Gans, R.J. (1991): *People, Plans, and Policies: Essays on Poverty, Racism, and Other National Urban Problems*. New York, Columbia University Press.
- Giddens, A. (1984): *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. Cambridge, Polity Press.
- Gregory, D. (1978): *Ideology, Science and Human Geography*. New York, St. Martin's Press.
- Gregory, D., Urry, J., ed. (1985): *Social Relations and Spatial Structures*. London, Macmillan.
- Hagman, D.G., Misczynski, D.J., ed. (1978): *Windfalls for Wipeouts: Land Value Capture and Compensation*. Chicago, American Society of Planning Officials.
- Haig, R.M. (1926): Towards an understanding of the metropolis. *Quarterly Journal of Economics*, 40, s. 197-208.
- Haila, A. (1988): Land as a financial asset: the theory of rent as a mirror of economic transformation. *Antipode*, 20, č.2, s. 79-101.
- Haila, A. (1989): Misguided rhetoric on rent: a comment on Ball and Clark. *Environment and Planning A*, 21, s. 1525-1532.
- Haila, A. (1990): The theory of land rent at the crossroads. *Environment and Planning D: Society and Space*, 8, s. 275-296.
- Hall, P. (1982): *Urban & Regional Planning*. 2. vydání. London, Unwin Hyman.
- Hampl, M. (1971): *Teorie komplexity a diferenciace světa (se zvláštním zřetelem na diferenciaci geografickou)*. Praha, Universita Karlova.
- Hampl, M. (1988): *Teorie strukturální a vývojové organizace geografických systémů: principy a problémy*. *Studia Geographica* 93. Brno, Geografický ústav ČSAV.
- Hampl, M. (1989): *Hierarchie reality a studium sociálněgeografických systémů*. *Rozpravy ČSAV, řada matematických a přírodních věd, ročník 99, sešit 1*. Praha, Academia.

Hampl, M., Charvát, F., Pavlík, Z. (1990): Společnost a uspořádání reality. *Sociologický časopis*, 26, č. 5 a 6, s. 345-357 a 469-481.

Hampl, M., Ježek, J., Kühnl, K. (1983): Sociálněgeografická regionalizace ČSR. 2. vydání. Praha, Československá demografická společnost při ČSAV a katedra ekonomické a regionální geografie PŘF UK.

Hanšpach, D. (1992): Současné vývojové trendy místní správy v evropských zemích. *Sociologický časopis*, 28, č. 4, s. 520-527.

Harloe, M., ed. (1977): *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*. London, John Wiley & Sons.

Harris, C.D., Ullman, E.L. (1945): The nature of cities. *The Annals of the American Academy of Political and Social Science*, CCXLII, s. 7-17.

Harvey, D. (1973): *Social Justice and the City*. London, Edward Arnold.

Harvey, D. (1974): Class-monopoly rent, finance capital and the urban revolution. *Regional Studies*, 8, s. 239-255.

Harvey, D. (1982): *The Limits to Capital*. Oxford, Basil Blackwell.

Harvey, D. (1985a): *Consciousness and the Urban Experience: Studies in the History and Theory of Capitalist Urbanization*. Oxford, Basil Blackwell.

Harvey, D. (1985b): *The Urbanization of Capital*. Oxford, Basil Blackwell.

Harvey, D. (1989a): *The Urban Experience*. Oxford, Basil Blackwell.

Harvey, D. (1989b): *The Condition of Postmodernity: An Enquiry into the Origins of Cultural Change*. Oxford, Basil Blackwell.

Harvey, D., Chatterjee, L. (1974): Absolute rent and the structuring of space by governmental and financial institutions. *Antipode*, 6, č.1, s. 22-36.

Hawley, A.H. (1950): *Human Ecology: A Theory of Community Structure*. New York, Ronald Press.

Hegedüs, J., Tosics, I. (1983): Housing classes and housing policy: some changes in the Budapest housing market. *International Journal of Urban and Regional Research*, 7, č.4, s. 467-493.

Hoover, E.M., Vernon, R. (1959): *Anatomy of a Metropolis*. Cambridge- Massachutes, Harvard University Press.

Hoyt, H. (1939): *The Structure and Growth of Residential Neighborhoods in American Cities*. Washington DC, US Federal Housing Administration.

- Hurd, R.M. (1903): Principles of City Land Values. New York, The Record and Guide.
- Johnston, R.J. (1977): Urban geography: city structures. Progress in Human Geography, 1, č.1, s. 118-129.
- Johnston, R.J. (1978): Urban geography: city structures. Progress in Human Geography, 2, č.1, s. 148-152.
- Johnston, R.J. (1979): Urban geography: city structures. Progress in Human Geography, 3, č.1, s. 133-138.
- Johnston, R.J. (1991): Geography and Geographers: Anglo-American Human Geography since 1945. 4. vydání. London, Edward Arnold.
- Kára, J. (1992): The capital of Prague: city growth and its administration. In: Dostál, P., Illner, M., Kára, J., Barlow, M. (ed.): Changing Territorial Administration in Czechoslovakia: International Viewpoints. Amsterdam, s. 33-38.
- Lambooy, J.G. (1990): Urban land and land prices; an institutional economic approach. In: Hamm, B., Jalowiecki, B. (ed.): The Social Nature of Space. Warszawa, Państwowe wydawnictwo naukowe, s. 121-139.
- Lauria, M. (1982): Selective urban redevelopment: a political economic perspective. Urban Geography, 3, č.3, s. 224-239.
- Leitner, H. (1989): Urban geography: the urban dimension of economic, political and social restructuring. Progress in Human Geography, 13, č.4. s. 551-565.
- Leitner, H., Sheppard, E. (1989): The city as locus of production. In: Peet, R., Thrift, N., (ed.): New Models in Geography: The political-economy perspective. Volume Two. London, Unwin Hyman, s. 55-83.
- Ley, D. (1980): Liberal ideology and the postindustrial city. Annals of the Association of American Geographers, 70, č.2, s. 238-258.
- Ley, D. (1987): Styles of the times: liberal and neo-conservative landscapes in inner Vancouver, 1968-1986. Journal of Historical Geography, 13, č. 1, s. 40-56.
- Mollenkopf, J.H. (1983): The Contested City. Princeton, New Jersey, Princeton University Press.
- Molotch, H.L. (1976): The city as a growth machine. American Journal of Sociology, 82, s. 309-330.
- Murdie, R.M. (1969): Factorial Ecology of Metropolitan Toronto 1951-61. Research Paper No. 116, Department of Geography Research Series. University of Chicago.
- Murdie, R.M. (1971): The social geography of the city: theoretical and empirical

background. In: Bourne, L.S. (ed.): *Internal Structure of the City: Readings on Space and Environment*. New York, Oxford University Press, s. 279-290.

Musil, J. (1967): *Sociologie soudobého města*. Praha, Svoboda.

Musil, J. (1991): *Nové vymezení sociální ekologie*. *Sociologický časopis*, 27, č.1, s. 69-89.

Pahl, R.E. (1975): *Whose City? And Further Essays on Urban Society*. 2. vydání. Harmondsworth, Penguin.

Pahl, R.E. (1977): *Managers, technical experts and the state: forms of mediation, manipulation and dominance in urban and regional development*. In: Harloe, M. (ed.): *Captive Cities: Studies in the Political Economy of Cities and Regions*. London, John Wiley & Sons, s. 49-60.

Pahl, R.E. (1979): *Socio-political factors in resource allocation*. In: Herbert, D., Smith, D.M. (ed.): *Social Problems and the City*. Oxford, Oxford University Press, s. 33-46.

Park, R.E. (1936): *Human ecology*. *The American Journal of Sociology*, 42, s. 1-15.

Peet, R., Thrift, N. (1989): *Political economy and human geography*. In: Peet, R., Thrift, N.J. (ed.): *New Models in Geography: The political-economy perspective*. Volume Two. London, Unwin Hyman, s. 3-29.

Richardson, H.W. (1977): *The New Urban Economics: and Alternatives*. London, Pion Limited.

Robson, B. (1988): *Those Inner Cities: Reconciling the Social and Economic Aims of Urban Policy*. Oxford, Clarendon Press.

Rodriguez-Bachiller, A. (1986): *Discontiguous urban growth and the new urban economics: a review*. *Urban Studies*, 23, 2, s. 79-104.

Roweis, S.T., Scott, A.S. (1978): *The urban land question*. In: Cox, K. (Ed.): *Urbanization and Conflict in Market Societies*. Chicago, Maaroufa Press, s. 38-75.

Samuelson, P.A., Nordhaus, W.D. (1991): *Ekonomie*. Praha, Nakladatelství Svoboda.

Saunders, P. (1986): *Social Theory and the Urban Question*. 2. vydání. London, Unwin Hyman.

Sayer, A. (1982): *Explanation in economic geography: abstraction versus generalization*. *Progress in Human Geography*, 6, č.1, s. 68-88.

Sayer, A. (1985): *Realism and geography*. In: Johnston, R.J. (ed.): *The Future of Geography*. London, Methuen, s. 159-173.

Sayer, A. (1991): *Behind the locality debate: deconstructing geography's dualisms*.

- Environment and Planning A, 23, s. 283-308.
- Sayer, A. (1992): *Method in Social Science: A Realist Approach*. 2. vydání. London, Routledge.
- Scott, A.J. (1976): Land and land rent: an interpretative review of the French literature. *Progress in Geography*, 6, s. 101-145.
- Scott, A.J. (1980): *The Urban Land Nexus and the State*. London, Pion Limited.
- Sheppard, E., Barnes, T.J. (1990): *The Capitalist Space Economy: Geographical Analysis after Ricardo, Marx and Sraffa*. London, Unwin Hyman.
- Shevky, E. & Bell, W. (1955): *Social Area Analysis*. Stanford, Stanford University Press.
- Schnore, L.F. (1965): *The Urban Scene*. New York, Free Press.
- Smith, D.M. (1977): *Human Geography: A Welfare Approach*. London, Edward Arnold.
- Smith, D.M. (1979): Where the Grass is Greener: Geographical Perspectives on Inequality. London, Croom Helm.
- Smith, N. (1979a): Geography, science and post-positivist modes of explanation. *Progress in Human Geography*, 3, č. 3, s. 356-383.
- Smith, N. (1979b): Toward a theory of gentrification: A back to the city movement by capital, not people. *Journal of the American Planning Association*, 54, č.4, s. 538-548.
- Smith, N. (1980): Gentrification and uneven development. *Economic Geography*, 58, č.2, s. 139-155.
- Smith, W.F. (1964): *Filtering and Neighborhood Change*. Research Report No. 24. Berkeley, University of California - Center for Real Estate and Urban Economics.
- Smith, W.F. (1975): *Urban Development: The Process and the Problems*. Berkeley, University of California Press.
- Soja, E.W. (1980): The socio-spatial dialectic. *Annals of the Association of American Geographers*, 70, č.2, s. 207-225.
- Soja, E.W. (1989): *Postmodern Geographies: The Reassertion of Space in Critical Social Theory*. London, Verso.
- Storper, M. (1985): The spatial and temporal constitution of social action: a critical reading of Giddens. *Environment and Planning D: Society and Space*, 3, s. 407-424.
- Sýkora, L (1992): Sídlní politika ve Velké Británii: řešení krize velkých měst. *Sborník ČGS*, 97, č. 3., s. 172-183.

Terhorst, P., van de Ven, J. (1990): The territorial strategies of Amsterdam. *Tijdschrift voor Economische en Sociale Geografie*, 81, s. 267-279.

Terhorst, P., Ven van de, J. (1992): Towards a national urban growth coalition in the Netherlands. Referát presentovaný na konferenci *European Cities: Growth and Decline* v Haagu 13.-16. dubna 1992.

Thrift, N.J. (1983): On the determination of social action in space and time. *Environment and Planning D: Society and Space*, 1, č.1, s. 23-57.

Walker, R.A. (1974): Urban ground rent: building a new conceptual framework. *Antipode*, 6, č.1, s. 51-58.

Úvod: Geografie v kontextu společenských věd

Luděk Sýkora a Petr Pavlínek

V posledních dvaceti letech došlo v geografii k vývoji, který podstatně poznamenal používaný teoretický a metodologický aparát, stejně jako tematické zaměření geografických výzkumů. V duchu Kuhnovy tradice¹ lze hovořit o paradigmatickém posunu, který se v epistemologické oblasti vyznačuje kritikou pozitivismu a nástupem post-pozitivistických směrů a v oblasti ontologické odklonem od hledání zákonů prostorového rozložení a prostorového chování směrem ke snaze po identifikaci společensky relevantních, problémových okruhů, jejich správnému uchopení a vysvětlení příčin spolu s nastíněním možných řešení.

Období padesátých a šedesátých let, často nazývané kvantitativní revolucí, se vyznačovalo utvářením nového geografického paradigma - "prostorové vědy", jehož zrod doprovázela diskuse mezi obhájci tradičních přístupů regionální geografie a mladší generací "kvantifikátorů". Některé prvky reprezentující toto paradigma, například matematizace geografie a rozsáhlé využívání statistických metod, se postupně staly pevnou součástí běžného geografického výzkumu. Geografie v tomto období spočívala na filozoficko-metodologických základech pozitivismu, pokoušejícího se o sjednocení metodologie výzkumu v přírodních a společenských vědách na společném základě převzatém z věd přírodních. Nové přístupy v geografii (hermeneutika, fenomenologie, marxismus, strukturace, realismus, postmodernismus), které začaly ovlivňovat geografické myšlení v sedmdesátých a osmdesátých letech, se objevily jako reakce na omezení daná pozitivistickým přístupem ke společenskovědním problémům a pokoušely se o hledání nových filozoficko-metodologických základů geografického výzkumu. Zatímco však v předchozím období stála geografie na jedné filozoficko-metodologické platformě (pozitivismu), post-pozitivistické směry takovou jednotící platformu postrádaly. Nicméně právě kritika pozitivismu se stala určitým jednotícím prvkem spojujícím celou škálu přístupů. Počáteční dualita humanistických a marxistických přístupů se navíc vlivem diskusí vedených kolem témat "struktura versus aktér", inspirovaných Giddensovou teorií strukturace a "teoretický versus empirický výzkum", ke kterému docházelo zejména na platformě realismu, posunula k větší vzájemné pluralitě jednotlivých post-pozitivistických přístupů v geografii.

Jak je z výše uvedeného textu patrné, kritika pozitivismu byla vedena z různých pozic, což svědčí o určité roztržiténosti filozoficko-metodologických základů geografie v sedmdesátých a osmdesátých letech. Některé z těchto přístupů však postupně naznačily možnosti integrace jak v oblasti ontologické (teorie strukturace), tak epistemologické

---

¹ Podle Kuhna prochází věda při svém rozvoji obdobími tzv. normální vědy, kdy je vědecká disciplína ovládána jedním hlavním paradigmatickým a obdobími tzv. vědeckých revolucí, během kterých dochází ke změně hlavního paradigma. Tato změna je obvykle založena na nějakém novém objevu nebo významném pokroku ve výzkumu. Po této změně se disciplína vrací do období normální vědy.

(realismus). Žádné z těchto teorií se však nepodařilo vybudovat univerzálně přijímanou teoreticko-metodologickou platformu. Postmodernismus dokonce takové snahy naprosto odmítá. Každá však přispěla k diskusi dílčích aspektů geografického poznání, které byly do té doby opomíjeny. Diskuse každého dílčího, avšak v dané etapě poznání vysoce aktuálního tématu tak přispívala k budování nové pozice geografie. Opomenutí takovéto diskuse nebo přinejmenším neseznání se s jejími závěry může znamenat vynechání důležitého prvku ve stavbě poznávání geografické reality. Přestože byla diskuse filozoficko-metodologických základů geografického výzkumu do značné míry roztříštěná a věnovaná především dílčím problémům, sehrála a sehrává vysoce pozitivní roli. Zrcadlila hledání nové pozice geografie, která se pomalu, ale stále jasněji začala integrovat do širšího proudu společenských věd. Nové přístupy představovaly tykadla osahávající dosud neznámý terén a v duchu objevitelské tradice přidávaly k dosud poznaným a mezi geografy akceptovaným kontinentům území zcela nová a dosud neprobádaná. Tato území již svou pouhou existencí ovlivňovala dění v tradičních oblastech. S postupem času tak dochází k vzájemnému propojování konvenčních s novými přístupy a ty se stávají součástí "starého světa". Geografické paradigma je v neustálém kvasu zrcadlícím jak vývoj v oblasti epistemologie vědy, tak samotnou dynamiku vývoje společnosti.

Geografie se zásluhou post-positivistických směrů začala integrovat do širšího proudu společenských věd. Zatímco se "prostorová věda" snažila o nalezení zákonů prostorového rozložení, prostorového chování, lokalizačních faktorů a preferencí, objektem studia současné geografie se stává celá šíře společenského života, která není *a priori* omezena na jevy a procesy vyznačující se výraznou prostorovou dimenzí. Obrábění dostupných statistických dat do kartogramů a modelů znázorňujících a generalizujících prostorovou distribuci ustoupilo snahám o identifikaci, analýzu a řešení skutečných společenských problémů. Snaha o postižení společenských problémů je společná všem společenskovědním disciplínám. Geografie má stejný objekt studia jako například sociologie, politologie, urbanismus a územní plánování, ekonomie či demografie. Liší se však optikou, kterou používá, vystavěným teoreticko-metodologickým aparátem a hloubkou, kterou se dotýká a analyzuje jednotlivé sféry společenského života a jejich problémy. Geografie totiž "umí" podchytit roli prostoru ve společnosti a společenských problémech, což ostatní společenské vědy do výrazné míry opomíjejí. Geograf je na rozdíl od většiny specialistů pracujících v ostatních společenskovědních disciplínách obdařen "geografickou představivostí", která mu umožňuje pohled z jiného úhlu vedoucí k identifikaci takových stránek reality, které ostatním odborníkům unikají. Podobný dopad však má na geografa obdařeného "geografickou představivostí" jeho neznalost či odmítání jiných než "geografických" stránek strukturace reality. Jeho poznání zůstává za předpokladu uzavřenosti vůči ostatním společenským disciplínám jen torzem abstrahujícím od podstatných souvislostí utvářejících skutečnost našeho světa. Právě pro otevření se geografie příbuzným disciplínám a její sblížení se nimi sehrály post-positivistické směry významnou roli.

Integrace geografie do jednotného proudu společenských věd se zrcadlí i ve výběru tematického zaměření geografických sledování. Změny obsahové a formální stránky práce geografů postupovaly v posledních letech ruku v ruce. Analýza institucí zejména s důrazem na sledování dopadů různých vládních politik se stala nezbytnou součástí většiny geografických studií. Otázky spojené se sídelní a regionální politikou, systémem místní správy apod. přitáhly pozornost geografů stejně tak jako výsledky voleb, vzrůstající nacionalismus, postavení žen ve společnosti, problémy okrajových skupin obyvatelstva

(důchodci, homosexuálové, etnické menšiny), restrukturalizace měst atd. Zasazení "geografických" studií do širších souvislostí si nejdříve vyžádalo přiblížení se k "okolním a příbuzným" společenským vědám a skloubení "geografického" s poznatky z ostatních disciplín. Následně pak dochází k integraci poznatků získaných analýzami na jednotlivých řádovostních úrovních studia, zejména k zasazování lokálních problémů do kontextu celkových globálních změn.

Předkládaná publikace představuje sborník dílčích, vzájemně neprovázaných kapitol, které často vznikaly jako pracovní podklady, na jejichž základě se autoři snažili o reflexi studovaných problémů podávaných "západní" geografickou, sociologickou, ekonomickou a jinou odbornou literaturou. Jako taková nesplňuje kritérium býti úvodem do teoretických přístupů a studovaných problémů v současné geografii. Je spíše pokusem o naznačení některých dílčích témat a jejich metodologického uchopení. Výběr témat není dán jejich postavením na pomyslném žebříčku popularity v současné geografii, ale spíše osobní orientací každého z přispěvatelů. Kromě identifikace a seznámení se s vybranými sférami zájmu dnešní, vesměs "západní" geografie poskytuje publikace i neméně cennou informaci o oblastech aktivity některých mladších geografů. Informaci, která zajisté přispěje k lepší výměně poznatků a diskusi uvnitř naší geografie. Hlavním přínosem by však mělo být naznačení hlavního trendu v současné geografii, kterým je otevírání se směrem k ostatním společenským vědám a upozornění na nezastupitelné místo geografie při budování společenské teorie.

Obsah

	Předmluva	v
	Poděkování	vii
1	Úvod: Geografie v kontextu společenských věd Luděk Sýkora a Petr Pavlínek	1
2	Spor o paradigma, geografický výzkum a společenská praxe Jan Kára	4
3	Anglo-americká geografie ve dvacátém století Petr Pavlínek	9
4	Behaviorální přístup v geografii Dušan Drbohlav	30
5	Politicko-ekonomické přístupy v geografii Petr Pavlínek	42
6	Teoretické přístupy ke studiu města Luděk Sýkora	64
7	Gentrifikace: měnící se tvář vnitřních měst Luděk Sýkora	100
8	Regionální vývoj a regionální politika: hlavní přístupy v zemích západní Evropy Jiří Blažek	120
9	Systémy místní správy v zemích západní Evropy Jiří Blažek	147
10	Volby očima geografa Tomáš Kostelecký	167
11	Nacionalismus: víra, ideologie, řád? Petr Jehlička	187
12	Místo závěru Jan Kára	198
	Seznam autorů a adresy jejich pracovišť	201

**Teoretické přístupy a vybrané problémy
v současné geografii**

Editor: Luděk Sýkora